

Evaluering av ettervernet i Fredrikstad : faglig rapport

**Ulf Dahl,
Gro Heidi Løvendahl Johansen
og Helge Ramsdal**

**Høgskolen i Østfold. Arbeidsrapport
2003:3**

Online-versjon (pdf)

Utgivelsessted: Halden

Det må ikke kopieres fra rapporten i strid med åndsverkloven og fotografiloven eller i strid med avtaler om kopiering inngått med KOPINOR, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Høgskolen i Østfold har en godkjenningsordning for publikasjoner som skal gis ut i Høgskolens Rapport- og Arbeidsrapportserier.

Høgskolen i Østfold. Arbeidsrapport 2003:3

© Forfatteren/Høgskolen i Østfold

ISBN: 82-7825-117-7

ISSN: 1503-6677

INNHold:

1. Bakgrunn.....	3
2. Ettervern – hva er det?	8
3. Brukerperspektiver på ettervernet	18
4. Resultatene av registreringsdata.....	33
5. Drøfting og konklusjoner	39
Litteraturliste	45
Vedlegg 1:.....	47

1. Bakgrunn.

1.1 Innledning.

Fredrikstad kommune etablerte høsten 1995 et nytt tiltak betegnet som Prosjekt Ettervern. Prosjektets sentrale ide var å gi et mer systematisk tilbud til rusmisbrukere som hadde hatt opphold på institusjon. Prosjektet var en videreføring av et tiltak som Sentrum Sosialkontor startet i 1992. I utgangspunkt var dette et samarbeidsprosjekt med Kriminalomsorg i Frihet, Utekontakten og Sosialkontoret. Kriminalomsorg i frihet og Utekontakten trakk seg imidlertid etter hvert ut av prosjektet. Prosjektet var opprinnelig planlagt som et forsøk ut 1996, men ble siden utvidet til 1997. Da ble det besluttet å videreføre arbeidet i mer permanent form. Ettervernet i Fredrikstad er nå organisert med to ansatte i fulltidstilling (hvorav den ene har tidsressurser tilsvarende en halv stilling knyttet til kommunens metadonprosjekt), samtidig som rusomsorgskonsulentene ved de fem sosialkontorene i kommunen har en 20 % stilling hver – dvs. at de alternerer en dag i uken hver ved Ettervernet.

Ettervernet har en noe uklar posisjon i den kommunale organisasjonsmodellen. Dette skyldes at det ikke fremstår som en egen resultatenheter, men er underlagt Rolvsøy sosialkontor. Derved er det ikke så lett å synliggjøre budsjettmessige og organisatoriske forhold ved virksomheten, og indikerer samtidig at Ettervernet også i tiden etter at det gikk over fra prosjektstatus til permanent drift har hatt en viss usikkerhet knyttet til sin eksistens. Ettervern er ikke lovpålagt virksomhet, og i tider der den økonomiske situasjonen er vanskelig, er det interessant at kommunen har valgt å videreføre arbeidet.

Ettervernsprosjektet ble evaluert våren 1997 (Vold Hansen 1997). Evalueringen da var basert på strukturerte intervjuer med et utvalg brukere, ca. 10 stykker. Evalueringen konkluderte med at tiltaket var organisert på en hensiktsmessig måte, og det ble bl.a. påpekt at

- tilbudet ble en overgang mellom det skjermede livet i en institusjon og livet på egen hånd
- tilbudet viser andre som kommer fra institusjon at andre klarer å holde seg rusfrie/mestre sin rusbruk
- deltakerne får støtte i en vanskelig periode
- deltakerne får hjelp til å bygge opp et sosialt støttesystem
- tilbudet bygger på at deltakergruppen støtter hverandre, men deltakere tilbys også muligheter til individuell veiledning av fagpersonale
- fagpersonalet har styring med tilbudet, med deltakerne har viktig innflytelse

At en har prioritert å evaluere tiltaket med relativ få års mellomrom, kan kanskje i seg selv være et uttrykk for at en har behov for kritisk testing av hensiktsmessigheten ved tiltaket, og at en ikke tar tiltaket for gitt i fremtiden. Det kan synes som om det er flere grunner til at en nå har ønsket å foreta en ny evaluering: For det første er det nå vedtatt, og delvis gjennomført, en ny organisasjonsmodell for Fredrikstad kommune. Det viktigste trekket ved denne omorganiseringen er at fellestaben og kommunedelene forsvinner, og blir erstattet med en mer funksjonsbasert organisasjonsmodell. Dette innebærer at Ettervernet vil bli koplet til en overordnet struktur og ledelse som er ulik den som har vært gjeldende til nå, i og med at Omsorg og oppvekst nå får det overordnede ansvaret for tiltaket. I den forbindelse kan en også se for seg problemstillinger om den interne organiseringen av tiltaket som en forlengelse av den nye etatstilhørigheten. I tillegg er det vedtatt at det skal utarbeides en ny rusplan for

kommunen, og at det skal tas endelig beslutning om videre drift av og eventuell videreutvikling av metadonforsøket. Dette vil bl.a. kunne ha konsekvenser for den ene fast tilsatte som har 50% stilling knyttet til metadonforsøket. Et annet aspekt ved dette er at det må etableres et beslutningsgrunnlag om framtidig disponering av restarealet i bygningen i Traraveien, som i dag står tomt. Evalueringen som her presenteres vil derved kunne være et innspill til avklaringer av en rekke spørsmål omkring kommunens arbeid overfor rusmisbrukere.

2.2 Om evalueringsoppdraget.

Det er vanlig å skille mellom to typer evaluering; prosessevaluering og resultatevaluering. En resultatevaluering er ex post å avdekke hvilke effekter og konsekvenser som følger av at et tiltak er satt i gang. Hovedspørsmålet er ofte i hvilken grad effektene av tiltaket stemmer overens med målsettingene, og om resultatet eventuelt kan tilskrives tiltaket. Prosessevalueringer gjennomføres som oftest i tilknytning til tiltakets implementeringsfase. Dette kalles også formativ evaluering og har en mye bredere målsetting enn resultatevaluering. Blant annet kan den være opptatt av å støtte og forbedre styring, implementering og framdrift i det aktuelle tiltaket, samt å vinne innsikt i og bidra til læringsprosesser underveis i tiltaket (Foss 2000:41-43).

I vår sammenheng er det rimelig å tolke oppdraget slik at det dreier seg om en kombinasjon av resultat- og prosessevaluering. I brev fra kommunen het det at .."Kommunen ønsker å presisere at noe av hensikten med rapporten er at den skal utføres med tanke på videreutvikling av denne tjenesten" (brev fra Fredrikstad kommune 17.10 01). Det stilles stadig sterkere krav til resultatevalueringer i offentlig sektor. I rusomsorgen har en - særlig i de siste par årene – blitt mer opptatt av å stille spørsmål om "det nytter", både i forhold til de store utgiftene institusjonsbehandling representerer, og i forhold til organiseringen av det samlede hjelpe- og støtteapparatet. Det er f.eks. påfallende at rusinstitusjonene selv i liten grad har hatt opplegg for å dokumentere resultater av institusjonsbehandlingen. Mens det etter hvert er blitt åpenbart at samordning og samarbeid i rusomsorgen er for dårlig, er det ennå ikke klart på hvilken måte en skal rette opp dette forholdet. Rusforskningstiljøene er i dag stadig sterkere opptatt av å foreta resultatanalyser, og et av de største forskningsprosjektene som pågår i rusomsorgen dreier seg om cost-benefit-analyser av ulike rusomsorgstiltak (Ravndal et al 2001-2002).

Samtidig som kravet om resultater blir sterkere, blir også dilemmaene knyttet til å måle resultatene mer tydelige. Mens rusfrihet ofte oppfattes som et relativt entydig mål, er dette bare å anse som et skritt på veien mot et velfungerende dagligliv, der andre sosiale og psykososiale problemer blir løst. Når er "behandlingen" vellykket – er det når rusfrihet inntreer uavhengig av graden av andre problemer som arbeid, bolig og meningsfull fritid blir løst? I hvilken grad vil en behandling kunne anses som vellykket i den grad den bidrar til delvis rusfrihet, for eksempel i perioder, slik at rusmisbrukeren får bedret sin totale livskvalitet? Disse spørsmålene går til kjernen i dagens debatt om rusomsorgen, der spørsmålet om prioritering og kopling mellom forebygging, behandling og oppfølging (bl.a "ettervern") er i fokus.

En formativ evaluering stiller på sin side særlig spørsmål om evaluatorens rolle. Her er dilemmaet mer knyttet til behovet for nærhet og distanse til det og de som evalueringen dreier seg om. På den ene side vil en kunne hevde at de som skal evaluere tiltak i den hensikt å gi

gode råd, alltid vil få et mindre intimt kjennskap til måten det fungerer på og forbedringspotensialet det har, enn de som arbeider i eller benytter tiltaket. På den annen side vil ansatte og brukere ofte være så forbundet med tiltaket at de kan overse kritiske faktorer. Vi vil her søke å finne en balanse mellom resultatevaluering og formativ evaluering, og mellom nærhet og distanse i den formative tilnærmingen.

Dette skal vi gjøre gjennom å vurdere måten Ettervernet i Fredrikstad fungerer på bred basis. Fokus i denne studien er knyttet til ønske om å besvare følgende spørsmål:

- Tiltakets brukergrupper - hvem er de?
- Hvordan fungerer tiltaket i dag og i nær fortid?
- På hvilken måte og i hvilken grad opplever brukerne at tiltaket er til nytte for dem i deres individuelle rehabilitering?
- Hvilke tanker har brukerne og ansatte om tiltakets sterke og svake sider slik det fungerer i dag?
- Har brukerne og ansatte ideer, tanker, forslag eller synspunkter for hvordan tiltaket best bør organiseres i framtida, med samme eller endrete rammer, med samme eller endrete målgrupper?

3.3 Data, metode og disponering av rapporten.

Rapporten bygger på to datasett:

1. Det første er semi-strukturerte intervjuer med 22 brukere og de to ansatte i fulltidsstilling. Brukerintervjuene omfattet nesten alle brukerne på de aktuelle tidspunkt, som da var 25. Dette gir et utfyllende og representativt bilde av brukernes erfaringer på bred basis. Tre brukere mangler, uten at dette påvirker representativiteten i svarene. De to ansatte ved Ettervernet ble også intervjuet etter en semi-strukturert guide, der hensikten dels var å få frem erfaringer med dagens organisering og arbeidsmåter, utviklingen av Ettervernet de siste årene, og synspunkter på fremtidens organisering.
2. Gjennom intervjuene med lederen fremkom det at det var skrevet en logg der brukernes navn, fødselsår, når de ble tatt inn i Ettervernet, når de ble skrevet ut, og grunnen til utskriving, var registrert. Det siste ga, gjennom leders tolkning av de standardformuleringer som var benyttet, anledning til å konkludere med relativt stor grad av sikkerhet om brukerens status mht. rusbruk ved utskrivingstidspunktet. Derved fantes det et registreringsverktøy som ble ansett som svært reliabelt mht. hvem brukerne var, hvor lenge de var brukere av ettervernet, og det en i mange tilfeller har problemer med å gripe; de "resultater" mht. grad av rusmestring ettervernet kunne vise til. Loggen omfattet de fire siste årene - dvs. fra det tidspunkt nåværende leder hadde startet opp i sin jobb. Dette omfattet samtlige 70 personer som hadde hatt kontrakt

med Ettervernet som brukere, men omfattet kun de som hadde avsluttet sitt forhold til Ettervernet. Derved var det ingen overlapp mellom de som ble intervjuet og de som ble omfattet av registreringsloggen. Gjennom et samarbeide med lederen ble disse dataene bearbeidet for statistisk analyse – en del av dette arbeidet ble gjort av lederen for å sikre anonymitet i den videre databehandlingen.

I opplegget til evalueringen var det forutsatt at en også skulle intervjuer nøkkelinformanter blant innsøkere (saksbehandlere på sosialkontor) eller eventuelt samarbeidende institusjoner. Dette ble droppet av ressursmessige grunner, og fordi en anså muligheten for stor grad av overlapping med allerede innsamlet informasjon som stor. I tillegg ble det benyttet sekundære metoder som dokumentanalyse, primært rapporter og saksdokumenter fra den politiske prosessen, og deltakende observasjon i tiltaket i den tiden intervjuene ble foretatt.

Valg av data og metode dreier seg i hovedsak om tre spørsmål: datas reliabilitet og validitet, og om transparens (muligheter for etterprøving) i fremstillingen. Når det gjelder reliabilitet i forhold til intervjuene dreier dette seg om i hvilken grad en gjennom datainnsamlingen har registrert det meningsinnhold intervjupersonene (brukerne og ansatte) har ønsket å formidle, og at en registrerer alle utsagn på en så nøyaktig måte som mulig. Intervjuene ble nedskrevet for hånd i intervjusituasjonen, og deretter skrevet av maskinelt. Dette innebærer at det skjer en rasjonering av innsamlede utsagn i forhold til den muntlige fremstillingen, men dette anser vi som et lite problem i forhold til at meningsinnholdet blir ivaretatt. Bearbeiding og tolkning av data forutsetter at en setter sammen et bilde av de mange utsagn der nyanser og ”ekstreme” synspunkt får relativ liten plass. I rapporten er det de hovedinntrykk intervjudataene gir som er formidlet. Intervjuene foregikk i fortrolige former på eget rom i Ettervernets lokaler, og inntrykket er at intervjupersonene viste åpenhet og ærlighet i svarene, ut fra en genuin interesse for å gjøre tiltaket så bra som mulig for aktuelle og fremtidige brukere.

Når det gjelder registreringsdataene om brukerne anser vi også her reliabiliteten som stor, mens validiteten er svakere. Dette skyldes først og fremst at den statistiske fremstillingen baseres på registreringer der særlig spørsmål om ”resultater” er problematisk – nettopp ut fra de dilemmaer om rusmestring/rusfrihet, livskvalitet og forhold knyttet til for eksempel periodisk rusfrihet. Et slikt dilemma er at periodisk rusfrihet kan gi den enkelte økt livskvalitet i hvert fall for en tid og spare samfunnet for store utgifter, til tross for at en til slutt ”dropper ut” av Ettervernet med et ”negativt” resultat ved at en gjenopptok rusmisbruket. Disse spørsmålene drøfter vi mer inngående i kapittel 5.

I den videre disposisjon av rapporten tar vi først opp spørsmålet om ”ettervern” – hva er det, og hvilken status har ettervernet i rusomsorgen (og mer generelt som et sosialpolitisk begrep). Ettervern er et mangslungent begrep, og vi diskuterer ulike innfallsvinkler til ettervernet, og viser hvordan disse innfallsvinklene danner grunnlag for de aspektene ved ettervernet i Fredrikstad som vi evaluerer. Behovet for denne klargjøringen har oppstått bl.a. fordi det viser seg at ”ettervern” generelt har en uklar og tvetydig status i norsk rus- og sosialpolitikk, og at det derfor er viktig å klargjøre hvilket innhold ettervernstiltak kan ha, uavhengig av om en benytter betegnelsen ”ettervern” eller andre – mer sosialpolitisk korrekte begrep – om disse tiltakene.

I den videre disposisjon av rapporten vil vi først redegjøre for ulike perspektiver på ”ettervern” som sosialpolitisk tiltak – dets historie, status og vanligste arbeidsmåter i ettervern. Hoveddelen av rapporten består av de to påfølgende empirikapitler, der resultatene av intervjuer med brukere og ansatte og loggen blir gjennomgått. Innledningsvis i hvert av

disse kapitlene går vi noe nærmere inn på datainnsamlingsmetoden som er benyttet, ettersom det er behov for en kritisk drøfting av de funn vi redegjør for, og fordi vi opererer med to klart atskilte datasett. Til slutt oppsummerer vi resultatene i forhold til de spørsmål som ble stilt innledningsvis, og drøfter den videre utvikling av ettervernet i Fredrikstad.

2. Ettervern – hva er det?

2.1 Ettervern som fenomen.

Med ettervern menes i det følgende:

”Systematisk oppfølgingstiltak for en gruppe av personer som har gjennomgått en eller annen form for spesialisert behandling for et rusproblem. Siktemålet er å lette tilpasningen til et normalt samfunnsliv”.

Begrepet ettervern har en noe forunderlig status i dagens rusfaglige arbeid. Ordet er nesten ikke-eksisterende som fenomen i litteraturen, men samtidig mye brukt blant fagpersoner og i folkelig dagligtale. Hvis man foretar et litteratur- eller datasøk, vil man finne minimalt - særlig sett i forhold til de mange tusen referansene man ellers finner rundt begreper som behandling og forebygging.

Begrepet er satt sammen av to ord: ”etter” og ”vern”. Få har problemer med det første av dem. Det henspiller på at det har skjedd noe omfattende og viktig tidligere, normalt en form for institusjonell behandling.

Det andre ordet volder litt større problemer i dagens samfunn.

Et par spørsmål melder seg med en gang:

- Hvem skal vernes, og hva er det man skal vernes mot?
- Hjelper det å bli vernet mot noe som bunner i ens egen atferd?

Begrepet ettervern har noe gammelmodig og omsorgspreget over seg. Mange vil oppfatte det som passivt og lite progressivt (Furuholmen 1998). Ideologisk bygger det på forståelsesformer som langt på vei er forlatt i dagens samfunn.

Man kunne tenke seg erstatningsord som for eksempel etterbehandlings- eller videreføringstilbud, oppfølgingstjeneste eller integrasjonsarbeid. Den faglige debatten omkring begrepet og dets innhold har imidlertid knapt startet. Så vi er kanskje best tjent med å bruke ettervern som betegnelse ennå en stund framover.

Ettervern har aldri vært et satsningsområde i seg selv i arbeid med rusavhengige. Et gjennomgående trekk har hele tiden vært den tilfeldige oppfølgingen av klienter etter behandlingsopphold. Behandling har lenge vært sett på som det viktige og avgrenset til den innsatsen som gis i øyeblikket med formål å avslutte et pågående rusbruk.

Ser man på de første 5-6 tiårene av 1900-tallet, finner man at hoveddelen av rusforståelsen var dominert av moralsk og medisinsk tenkning. Dette ga en hovedvekt på omsorg og opphold ved kursteder og arbeidskolonier.

Totalavhold var dominerende som ideologi. Det offentliges anliggende var å regulere alkoholens tilgjengelighet, gi negative sanksjoner ved uønsket atferd og drive folkeopplysning. Anonyme Alkoholikere var de eneste som kunne sies å drive et systematisk ettervernstilbud gjennom sin møtevirksomhet og sitt støtteapparat.

Da AKAN ble etablert i 1963, kunne man se at tiltakene her også hadde klare innslag av ettervernstenkning i seg.

Begrepet ettervern kom i offisiell bruk innenfor psykiatrien gjennom lov om psykisk helsevern av 1961. Pasienter som var under behandling i institusjoner som var regulert av loven, ble gitt rett til oppfølging etter institusjonsopphold dersom pasienten eller pårørende ønsket dette. Denne retten ble aldri lovfestet innenfor rusomsorgen. Like fullt flyttet begrepet med fagpersoner fra psykiatrien etter hvert som en del av dem også begynte å arbeide med rusavhengighet.

I 1971 kom det en egen innstilling om ettervern for alkoholikere (Sosialdepartementet 1971:26). Innstillingen anbefalte styrking av edruskapsnemdene, opprettelse av poliklinikker, etablering av støttekontaktkordninger, støtte til private ettervernsorganisasjoner og utbygging av tilsynshjem, vernehjem og hybelhus. Ved opphevelse av løsgjengerloven, ble flere av de tidligere arbeidshusene omgjort til vernehjem. Ettervernet var i hovedsak en del av behandlingstilbudet og var i stor grad ment å skulle dekkes av tilsyns- og vernehjemmene.

I samme periode utviklet det seg alternative teorier om rusmisbruk i andre miljøer og profesjoner. Totalavholdstenkningen tapte terreng som dominerende forståelsesform og ettervernstanken hadde ingen fremtredende plass i de behandlingsformene som fulgte av de nye ideene.

I 1985 fikk fylkeskommunen utvidet ansvar for den spesialiserte rusbehandlingen. Dette førte til en kraftig reduksjon av særomsorgen for rusmisbrukere, en sterk utvidelse av polikliniske tilbud og vektlegging av tiltakskjeder som organiserende prinsipp. I denne perioden havnet ettervernsbegrepet i et vakuum forårsaket av omorganiseringsprosesser og liten vektlegging i de raskest voksende behandlingsmiljøene. De ettervernstiltakene som eksisterte på lokalt nivå, ble i stor grad drevet av praktikere og frivillige uten for mye utdanning og status i systemet. Denne gruppe skriver sjelden artikler eller bøker.

De få gangene ettervern har blitt berørt i offentlige dokumenter og i litteraturen fram mot slutten av 90-tallet, er det oftest for å ta avstand fra begrepet. John Berg (Berg 1994, s 90) sier for eksempel:

”Etter vår mening bidrar ettervernsbegrepet som blir brukt i rusmiddelomsorgen til å forkludre rehabiliteringsprosessen, og bør ikke brukes.”

St.meld. nr 69 (1991-92) slår fast (s 75):

”Ettervern har vist seg å være et lite hensiktsmessig begrep i arbeidet med rusmiddelmisbrukere. Både forskning og praktisk erfaring dokumenterer at rehabilitering av tungt problembelastede misbrukere i regelen er en langvarig prosess, som kan innebære mange tilbakefall mellom kortere og lengre perioder uten rus. I dette perspektivet blir døgninstitusjonsopphold relativt korte ”episoder” i et langtids rehabiliterings- og støtteopplegg, som i hovedsak må være forankret utenfor institusjon. Det er ikke minst av denne grunn at sosialloven understreker førstelinjetjenestens hovedansvar for å hjelpe rusmiddelmisbrukere. Det sosiale nettverksarbeidet, som integrering i familie-, arbeids- og fritidsmiljø, må foregå i førstelinjens regi.”

Lov om sosiale tjenester trådte i kraft i 1993. Denne loven ga sosialkontorene en viktig rolle i forbindelse med vurdering og ansvar for oppfølging av tiltak før, under og etter en behandlingsprosess. Som med alle store lovendringer, har det tatt noe tid før lovanvendelsen har funnet sin form og de metoder som trengs. Parallelt med iverksettelsen av LOST har det kommet styrkingstiltak i førstelinjen og forsøk på å få til en helhetlig rusmiddelbehandling hvor rusomsorg, psykiatri, barnevern og primærhelsetjeneste skal samarbeide om en koordinert og helhetlig rusmiddelbehandling.

Og nå dukker ettervernsbegrepet opp igjen. Etter 10 – 15 år i glemselen, finner vi det igjen i Stortingsproposisjon nr. 58 (1997/98) og deretter i handlingsplanen for sosialtjenestens førstelinje (Kunnskap og brubygging 1998).

Vi finner nå en uttrykt erkjennelse av at arbeid med rusmisbrukere ikke skiller seg vesentlig metodisk fra annet sosialt arbeid, men at det er vanskeligere og mer krevende på grunn av at problematikken er så sammensatt og involverer så mange nærpå personer og ulike hjelpeinstanser. Problemene knyttet til bolig, inntekt, hverdagsferdigheter, dobbeldiagnoser, lite akseptabel atferd, nettverk og familie blir vektlagt.

Det ensidige fokuset på behandlingsinnsatser tones ned. Erkjennelsen er at her trengs det noe mer. Det sies ikke direkte, men mellom linjene i det humane perspektivet kan man også ane en økonomisk rasjonalitet: det er dårlig butikk å bruke store beløp på behandlingsopphold dersom man ikke følger dette opp etterpå; ”sikrer investeringene” gjennom godt oppfølgingsarbeid.

Hovedmengden av ettervernstiltak er ennå i regi av behandlingstilbud. Langt de fleste institusjoner har egne tiltak for utslusing av klienter som er ferdig med behandlingsperioden. I noen tilfeller blir slikt ettervern en forlengelse og konsolidering av det som har vært innholdet i behandlingen. I andre tilfeller kan man se at det er lagt mer vekt på læring for samfunnsdeltakelse og reintegrering i lokalsamfunn. Ved noen institusjoner er ettervernsperioden lagt inn i de totale behandlingstilbudene, ved andre er dette en tjeneste som kommunene betaler separat for. Omfanget på tilbudsbasert ettervern kan variere fra noen måneder til flere år. Denne typen ettervern er som regel selektivt; det er ment bare for de som har gått gjennom den enkelte institusjonens behandling.

Interessen er økende for lokale tiltak i overensstemmelse med intensjonen i Lov om sosiale tjenester. Inntil nå har det nesten bare vært bykommuner som har klart å få til noe som går ut over oppfølging av enkeltpersoner. Da begrepsbruken nettopp har kommet på mote igjen og innholdet kan variere svært mye, er det vanskelig å ha noe klart bilde av hvor mange av landets bykommuner som driver egne, systematiske ettervernstilbud for rusmisbrukere. Selv om man regner med de småkommunene som kjøper ettervernssteder ved tiltak i byene, vil kvalifisert gjetting neppe tilsi at mer enn 1/4 av norske kommuner har egne, definerte ettervernstiltak for rusmisbrukere.

Lokale tiltak er som regel allmenne; de er ment for personer som kommer fra ulike spesialiserte behandlingstilbud. Dette gjør at slike tiltak i liten grad kan virke som en direkte oppfølging av behandling påbegynt i institusjon. Innholdet må utformes slik at flest mulig av brukerne kan dra nytte av det. Det er vanlig at lokale ettervern har fysisk lokalisering i eget hus eller del av kommunal bygning.

Lite er skriftliggjort både ved institusjoner og lokale systemer, så nye tiltak er i stor grad henvist til å lære av hverandre eller finne opp hjulet på nytt. Etter hvert som mange kommuner har klienter på metadon, blir det i tillegg tydelig at dette også er en gruppe som har behov for mange av de samme støttetiltakene som brukes overfor ettervernsklienter.

Inn i dette perspektivet er det hensiktsmessig å plassere Fredrikstads ettervern, som et tiltak som har fungert i flere år, og som representerer interessante erfaringer i forhold til de nasjonale strategiene innfor rusomsorgen.

2.2 Relevante begreper i tilknytning til ettervern.

Habilitering/rehabilitering

Innenfor behandling og attføringsarbeid dukker det fort opp et sentralt skille som går på type og grad av hjelpebehov. Rehabilitering står da for en prosess hvor jobben består i å føre en person tilbake til et funksjonsnivå som har eksistert tidligere. Hvis man gjennom utstrakt bruk av rusmidler har fått redusert ferdigheter eller muligheter man tidligere hadde, består enkelt sagt rehabiliteringsarbeidet i å gjøre personene i stand til å gjenoppøve de tapte ferdighetene. Dette kan dreie seg om både fysiske, sosiale, emosjonelle og arbeidsmessige forhold.

Habilitering dreier seg om å gjøre personer i stand til å mestre noe de ikke har kunnet tidligere. Det dreier seg altså om en mer fundamental oppbygging av kunnskaper og ferdigheter.

Rusmisbrukere vil oftest ha behov for en kombinert habiliterings- og rehabiliteringsprosess. Det er vanlig å gå ut fra at det er en sammenheng mellom behovene og det tidspunkt da rusbruken begynte å ta overhånd. Jo tidligere man har startet sin ruskarriere, jo mindre finnes det å rehabilitere til. Mange av de ferdighetene og den kunnskapen man skulle ha ervervet for eksempel gjennom tenårene uteble – man kvalifiserte seg som rusbruker i stedet. Tilsvarende er det vanlig å tenke seg at en person som har noe utdanning, har vært i arbeid eller har hatt familie, da trenger å bli rehabilitert tilbake til sitt tidligere funksjonsnivå.

Det kan erfaringsmessig ha mye for seg å tenke i slike kategorier. Faren ligger i at man kan underskåre betydningen av det faktum at mange på tross av gode ferdigheter og funksjoner mistet kontrollen over rusbruken. Altså bør man kanskje tilføre noe mer i tillegg for alle, ikke bare tenke rehabilitering tilbake til tidligere nivå for de som tidligere har hatt en god plattform for livene sine.

Abstinens

Abstinens betyr avholdenhet, rusfrihet i en sammenhengende periode. I dagligtale forveksles begrepet ofte med abstinenssymptomer, kroppslige og psykiske reaksjoner på at kroppen prøver å fungere uten tilførsler av rusmidler man har utviklet avhengighet i forhold til.

Rusmisbrukere blir sjelden ikke-misbrukere bare ved å slutte å bruke rusmidler. Det må vanligvis noe mer til. Det dreier seg oftest om en omfattende prosess hvor man må skaffe seg "et nytt liv"; tilknytning til samfunnet, nytt livsinnhold, ny mening, økt bevissthet og utvikling av ferdigheter for å kunne leve dette nye livet. Noen bruker begrepet "A dry

drunk” for å fremheve at man kan være abstinert i lengre perioder uten å være mentalt edru. Man er rusfri, men bare delvis restituert. Rusproblemet er altså bare ett problem, alt det andre gjenstår.

Misbruk

Misbruk er et normativt begrep som beskriver måter å bruke rusmidler på som ikke er aksepterte av majoriteten i et samfunn. Misbruk farges ofte av tre forhold: virkninger på individets evne til å fungere i sosiale sammenhenger, stigmatisering med tilhørende skjuling av bruken og eventuelle kriminelle handlinger for å skaffe seg midlet og eventuelle helsefarlige virkninger (Waal m.fl. 1999).

Avhengighet

Avhengighet er et relativt begrep som beskriver at trangen til å bruke rusmidlet dominerer over andre goder eller verdier. Den avhengige har vansker med å avstå fra rusmidlet selv om det gjentatte ganger medfører negative konsekvenser (ibid). Det er vanlig å dele avhengighet inn i fysisk og psykisk avhengighet. Den fysiske avhengigheten kjennetegnes ved toleranseøkning, kontrolltap, behov for reparering og abstinenssymptomer når rusmidlet fjernes. Den psykiske avhengigheten kjennetegnes ved alle ikke-fysiologiske prosesser som skaper uro ved mangel på rusmidlet.

Tilbakefall

Ved fundamental endring av rusatferd, er tilbakefall til tidligere atferd ganske vanlig. Når man havner i velkjente situasjoner, når man vil markere noe, når savnet blir for stort eller når hverdagen blir for vanskelig, er det ikke så merkelig at man vender seg til løsninger som har fungert tidligere.

Mange bruker ordet ”sprekk” om slike situasjoner. Ordet gir assosiasjoner til noe som har gått i stykker, noe som har blitt mindre anvendelig eller mindre verdt. Slike tankerekker kan virke uheldig. Hvis man snubler eller faller, kan man reise seg og gå videre. Det hender også ofte at man ved tilbakefallet har lært noe som kan komme til nytte senere.

I all ettervernsvirksomhet må man være forberedt på tilbakefall. Det har da stor betydning hva slags oppfatning man har av fenomenet og hva slags konsekvenser som gis. Når tilbakefall blir varig eksklusjonsgrunn, har man sannsynligvis bommet stygt både på forståelses- og konsekvenssiden.

2.3 Dimensjoner i ettervernsprosesser.

Hvis man går analytisk til verks, vil man gjerne havne ut med en inndeling av komponenter som går på innsatser rettet mot:

- Det personlige: misbruksmessig, fysisk og psykisk
- Det sosiale: bolig, familie-, nettverks- og fritidsmessig
- Det offentlige: forhold til saksbehandlere, støtteordninger og rettsapparat
- Det yrkesmessige: skolegang og arbeid.

Det danske narkotikarådet har for eksempel valgt en slik inndeling. (Narkotikarådet 1999)

Når man sammenholder brukernes utsagn med hva som faktisk skjer, blir det tydeligere hva slags funksjoner ettervernsprosesser ivaretar. Disse kan i grove trekk samles under stikkordene:

Primærbehov

De mest grunnleggende behov må være ivaretatt for at mennesker skal kunne utvikle seg og bidra i samfunnet. De viktigste tingene vil ofte være mat, tak over holdet, klær og trygghet.

De fleste ettervernstiltak har som forutsetning for deltakelse at brukerne har fast bosted og at de fysiske grunnbehovene er dekket. Samtidig blir det også ofte slik at deltakelse i et organisert ettervern blir en garanti for at samfunnet overholder sin forpliktelse i forhold til disse godene.

Det ettervernstiltak oftest bidrar med i tillegg i denne sammenhengen, er trygghet. Et sted hvor man er velkommen ut fra sine forutsetninger, hvor man ikke må slåss mot andre hele tiden og hvor man ikke skal støtes ut, ydmykes eller trues på noe vis.

Dette er selvsagte opplevelser for de fleste av oss, mens mange rusmisbrukere beskriver misbrukshverdagen som svært utrygg.

Sosial base

Ettervern kan fungere som sosial base, som et stabilt utgangspunkt for håndtering av en ny livssituasjon. Dette gir muligheter for sosial trening, rollemodeller, noen å speile seg i og noen å lære sammen med.

Man får muligheter for et nettverk hvor man ikke er unormal på grunn av sin bakgrunn og hvor man kan utforske og utprøve nye posisjoner i oversiktlige omgivelser.

Den sosiale basen beskrives ofte som et fristed fra kravene og problemene ute i samfunnet. Basen brukes da til å koble seg av normalsamfunnet og samle krefter til å gå på nye utfordringer i integreringsprosessen.

Noen vektlegger den sosial basen som et sted hvor de kan få brukt opp tiden på en meningsfull måte. Da brukerne var aktive misbrukere, gikk nesten all tid med til å klare seg i det daglige og opprettholde rusbruken. I den nye rusfrie tilværelsen blir det derfor mye frigjort tid, tid som man ennå ikke har vennet seg å bruke på en akseptabel måte.

Den sosial basen gir rutiner og innebærer kontroll. Deltakelse i faste gjøremål gir dagen og uka struktur og innhold. Det å vite at man stadig skal møte et personale og andre tiltaksbrukere, er for mange en god hjelp til å holde seg rusfri. Den sosiale basen er også nyttig for å kunne "avlegge rapport" om hvordan det går ute i samfunnet. Man kan få feedback på atferd og mot til å gå videre.

Tilhørighet

Aksept, tilknytning og deltakelse er forutsetninger for integrasjon. Den tilhørigheten som kan utvikles i et ettervern, kan bli springbrettet for en videre tilpasning til samfunnet.

Tilhørighet gir muligheter for å ta ansvar. Når man tar ansvar, er man i ferd med å endre seg fra å være en sosial avviker til å være en ordinær person, fra antisosial til prososial, fra å være barn til å bli voksen.

Ferdigheter

De ferdighetene man utvikler for å overleve som rusmisbruker, har liten verdi i det ordinære samfunnet. I den tiden man har vært misbruker, har man som regel fått med seg lite av det som har skjedd i samfunnet rundt en og ofte også hoppet over en del av de utviklingsoppgavene mennesker normalt må forholde seg til.

Dette gir store lærebehov som må fylles hvis reintegrering i samfunnet skal bli mulig. Behovene kan variere fra hverdagslivsferdigheter (å kunne stelle seg selv, lage mat, planlegge, håndtere økonomi, bo sammen med andre uten å stikke seg ut), sosiale ferdigheter (hvordan omgås andre, snakke til og med ukjente, få venner utenom rusmiljøer, forholde seg til offentlige myndigheter) til skole- og yrkesrettede kunnskaper og ferdigheter.

Gode ettervern har beredskap for å håndtere et stort spekter av slike ferdighetsbehov.

Innsikt

Å ta til seg en ny livsform krever identitetsforandring. For å holde fast ved endringen, må man ha innsikt i de forandringene som skjer når det gjelder verdier, holdninger og livsstil. Man må utvikle bevissthet om egen vekst, kunne gjenkjenne situasjoner som kan utløse tilbakefall og ha kunnskaper om egne reaksjoner og alternative handlingsmønstre.

Et godt ettervern kan være til hjelp i disse prosessene. Tilpasning og selvrealisering er et langsiktig prosjekt. Ettervern kan gi en arena for avklaringer, trening og utvikling av mestringstillit.

Motivasjon

Det integrasjonsarbeidet som rusmisbrukere må igjennom for å kunne leve et rusfritt liv, er omfattende og strevsomt. Motivasjonen vil ofte svinge mye i perioder. I et ettervern kan brukerne få innsikt og støtte i motivasjons- og endringsprosessen.

I noen tiltak benytter de ansatte psykologiske forståelsesmodeller sammen med brukerne for å støtte endringsprosessen. Dette innebærer å dele fagkunnskap og gjøre brukerne delaktig i sin egen analyse og endringsprosess. Aktiv bruk av endringshjulet til Prochaska og Di Clemente (1992) eller FAK-metoden (Brumoen, 2000), er eksempler på terapiverktøy som kan gjøres tilgjengelig også for de som står midt i prosessen.

Når brukerne selv blir eiere av verktøyene, blir svingende motivasjon eller tilbakefall ikke så truende.

Støtten fra andre ettervernsdeltakere er en likeså viktig komponent i vedlikeholdet av motivasjonen. Denne støtten skjer gjennom direkte tilbakemeldinger, daglige diskusjoner og ved å se på hva andre får til.

Empowerment

Begrepet dekker et spekter av prosesser knyttet til det å få tilbake kraft eller styrke etter avmektighet. Tilsvarende ord er vanskelig å finne på norsk, men beskriver på mange måter ett av kjernepunktene i mye rehabiliteringsarbeid.

Rusmisbrukere føler ofte stor avmakt i forhold til samfunnet. De har lav status, lavere utdanning enn gjennomsnittet og kjenner seg ofte stigmatisert og utstøtt av det gode selskap. At mange har en røff atferd i kontakt med hjelpeapparat og øvrige omgivelser, gjør ikke saken bedre.

Bak dette ligger det ikke sjelden en sammensatt hjelpeløshet. Avvikende verdisystem og mangel på adekvat kompetanse når det gjelder formalkunnskap, yrke og sosial omgang, gjør ofte kontakten med normalsamfunnet ubehagelig. Behandlings- og ettervernstiltak har en stor oppgave knyttet til å gi tidligere misbrukere muligheter for å komme i posisjon igjen.

Å gi anerkjennelse, håp, tilhørighet, selvtillit, muligheter for deltakelse, brukermedvirkning og økt kompetanse over en bred skala, er oppskrifter for hvordan avmechtige mennesker kan få tilbake selvrespekt og kontroll over livene sine. Empowerment dekker derfor kanskje det ytterste målet for ettervern og behandling.

2.4 ”Ettervernet i Fredrikstad” – mål, organisering, arbeidsmåter.

Som nevnt innledningsvis har Ettervernet i Fredrikstad en snart ti år gammel historie fra sin spede begynnelse. Organisering og arbeidsmåter har endret seg underveis, først og fremst ved at ettervernet gikk over fra prosjektstatus til permanent drift. Organiseringen de fire årene er preget av stabilitet. Nåværende leder ble tilsatt for fire år siden, mens den andre fulltidsansatt har vært ansatt i tiltaket siden oppstart. Organiseringen innebærer for øvrig at ruskonsulentene fra de fem sosialkontorene i kommunens kommunedeler har arbeidet 20% i Ettervernet – noe som bl.a. innebærer at det har vært en god kopling mellom sosialkontorenes arbeid med rusrelaterte problemstillinger og Ettervernets.

Målene for Ettervernet i Fredrikstad er formulert i forbindelse med etableringen av det prosjektet som var utgangspunktet for den permanente ordningen en nå har. Dette innebærer at målene har stått fast over en lengre periode. Vi opplevde ikke at en var særlig fokusert på målformuleringer i dagens situasjon, noe som kan reflektere at det er relativt godt klargjort hva som er ettervernets overordnede mål og oppgaver. Disse er, med grunnlag i de opprinnelige målformuleringene, i stor grad overlatt til ettervernet selv. Det virker da også som om samarbeidspartnere i og utenfor kommunen ikke ser målformuleringene som problematiske i forhold til det arbeidet som utføres. I forbindelse med Ettervernsprosjektet hadde en opprinnelig formulert overordnede mål knyttet til ”å gi et godt og sikkert ettervernstilbud”, og samtidig bidra til kompetanseheving av russektoren i kommunen. Fylkesmannen mente imidlertid at det sistnevnte målformuleringen var for ambisiøs, og anbefalte at en i stedet burde bidra til å utvikle metodikk i forhold til sitt arbeid med brukerne (Vold Hansen 97).

I forhold til den enkelte bruker ble det formulert følgende mål:

- Fortsette arbeidet med å oppnå frihet fra alt misbruk, og kontroll over bruk av legale midler
- Opprette eller rekonstruere sosialt nettverk
- Opprette kontakt med en organisert og positiv fritid

Målgruppen ble beskrevet slik:

”Primær målgruppe er personer fra 18 år og eldre, som har gjennomført et opphold på institusjon for behandling for sitt rusmisbruk. Sekundært tar prosjektet inn personer som gjennom annet dokumentert rusfravær er i en situasjon som gjør det ønskelig med hjelp fra ettervernet til å opprettholde rusfrihet i hverdagen”.

Innhold og metoder ble beskrevet i prosjektplanen slik:

”Det arbeides med klare avtaler med bruker om rusfrihet og forpliktelser i prosjektet. En form for konsekvenspedagogisk tenkning ligger til grunn for prosjektet. Virkemidler som tas i bruk er:

- Individuelle og gruppesamtaler – samtalenes innhold er dagliglivets utfordringer.
- Kontakt med samarbeidende instanser – skal øke mulighetene for ”å klare seg”
- Ansvarsgrupper – ”sammen er vi sterke”
- Nettverkskartlegging – indirekte nettverksintervensjon – skal bidra til økt bevissthet rundt det sosiale nettverkets betydning
- Nettverksmøter – direkte nettverksintervensjon – skal mobilisere ressurser i nettverket
- Fritidsaktiviteter – skal bidra til økt ønske om et rusfritt liv, sosialt samvær
- Kartlegging av mestringsstilling – skal bidra til økt bevissthet rundt rusproblemer en står overfor
- Mestringsstillingsgrupper – skal bidra til økt bevissthet rundt selv- instruksjoner i problemområder, og økt bevissthet rundt det en faktisk mestrer på en god måte
- Kontrakt – skal bidra til økt selvforståelse av betydningen av å holde avtaler, og å forholde seg til en gruppe man er medlem av
- Regelverk for ettervernet - skal minske mulighetene for uønsket atferd
- Husmøte – skal bidra til ansvarsfølelse og sosialt samvær
- Cafe – skal bidra til økt ansvarsfølelse og sosialt samvær.

Arbeidsmåtene er etter hvert blitt rutiniserte med grunnlag i disse målformuleringene og de arbeidsmåtene/virkemidlene man arbeider etter. Klientene kommer til ettervernet via sosialkontorene eller direkte fra rusinstitusjoner, de søker om ”plass” hvoretter de inngår en kontrakt med Ettervernet som bl.a. forutsetter rusfrihet. Med grunnlag i denne kontrakten vil brukerne benytte seg av tilbudet, hvori inngår fritidssysler, veiledning/hjelp til selvhjelp vedrørende bolig, arbeid/skole og psykososiale problemer, med gruppe- og individualsamtaler. Et slående trekk ved Ettervernets arbeidsmåter er at de i store grad likner på de aktiviteter som foregår på mange rusinstitusjonene – med den åpenbare forskjell at en nå ikke har den beskyttende ramme institusjonen representerer. Dette innebærer imidlertid at det – i hvert fall i utgangspunktet – kan finne sted en glidende overgang mellom institusjonsliv og et ”normalt” liv uten hjelpetiltak. Det har hittil ikke vært operert med ventelister for å bli tatt inn i Ettervernstiltaket. Dette innebærer imidlertid at kapasiteten har vært utnyttet til fulle – og mer enn det.

Den reorganiseringen som har funnet sted i Fredrikstad kommune innebærer at oppkoplingen av Ettervernet i den overordnede strukturen er endret, ved at den nå skjer til Omsorg og Oppvekstsetaten. Dette skaper en usikkerhet knyttet til koplingen til det rusrelaterte arbeidet ved sosialkontorene, men her vil både måten organiseringen av sosialkontorvirksomheten i Fredrikstad, og andre elementer som har sammenheng med den overordnede organisering

kunne ha betydning. Hvorvidt dette spiller noen rolle for det daglige brukerrettede arbeidet ved Ettervernet, er derimot mer usikkert.

3. Brukerperspektiver på ettervernet.

3.1 Om data og metode i brukerundersøkelsen.

Intervjuundersøkelsen med brukerne av Ettervernet i Fredrikstad ble gjennomført i løpet av vinteren 2001/2002. Denne var basert på et semi-strukturert spørreskjema. Skjemaet omfattet tre tema: Kjennetegn ved brukerne, deres erfaringer med ettervernet sett i sammenheng med andre rusomsorgstiltak, og deres forslag til endringer.

Begrunnelser for metodevalg

Både kommunen som oppdragsgiver og de ansatte på Ettervernet så det som viktig å få inn folk utenfra til denne evalueringen, for å se tiltaket med mer nøytralt blikk. Vi som har jobbet med undersøkelsen har vært særlig interessert i brukernes synspunkter, da de er nærmest til å vurdere hvordan tilbudene fungerer for dem. Når hovedvekten i undersøkelsen har vært lagt her, skyldes dette for det første at det kanskje er her det meste av eventuelt "skjult" informasjon befinner seg. For det andre er det slik at vi så det helt nødvendig å intervju flertallet i brukergruppa for å fange den store bredden med hensyn til alder, rushistorie, behandlingserfaring osv.

For innhenting av informasjon fra brukerne har det i en viss utstrekning også vært benyttet deltakende observasjon, i tillegg til intervjuer som utgjør hovedmetoden. Dels skyldes dette rent praktiske hensyn ved gjennomføringen, at det ikke alltid har vært mulig å forhåndsavtale alle intervjuene. Særlig for metadonbrukerne har det vært lite hensiktsmessig med forhåndsavtaler, da disse ikke er like stabile som i kontraktsgruppa, samtidig som de er færre og utgjør en mer oversiktlig gruppe. Dels har det å være til stede fungert som en god introduksjon til intervjuene. For de som allerede hadde gjennomført intervjuet, falt det naturlig med en hverdagslig samværsform, på røykerommet eller kjøkkenet. For de andre ga det en fin mulighet til å fortelle litt om hva vi var ute etter og hvorfor vi ville gjennomføre undersøkelsen på nettopp denne måten. Enkelte av brukerne var på forhånd skeptiske til intervjuet, på denne måten fikk de også en større kjennskap til det hele før de tok en beslutning om å delta selv. I tillegg er det slik at det å kombinere ulike innsamlingsmetoder på denne måten gir både viktige tilleggsinformasjoner til undersøkelsen, og setter andre data i perspektiv (Silverman, 2001). Den hverdagslige småpraten utgjorde dessuten både en myk overgang fra å være helt ukjente for hverandre og med det en god setting for selve intervjuene etterpå, foruten at det ga gode muligheter for tilføyelser og utdypinger fra de som var intervjuet tidligere.

Når det gjelder selve formen på intervjuene, har denne vært svært åpen og vid. Guiden er grov, og med store muligheter til frie refleksjoner. Svært mange av brukerne har fortalt om tanker og erfaringer som ligger i ytterkant av det egentlige tema, noe som også har vært intensjonen. Dels er studiens tema vanskelig avgrensbar i seg selv. Dels er det også vanskelig målbart. I tillegg kommer at for en del av brukerne faller det ikke umiddelbart naturlig å snakke om konkrete målsetninger for eget liv, særlig ikke å gi positive karakteristikk angående noe de selv har oppnådd. Innfallsvinkelen til dette har vært hentet fra empowerment-strategien, med brukernes vekst og økte innsikt som sentral målsetning.

Derfor ser vi det som et klart poeng i seg selv å gi oppmerksomhet til tidligere misbrukere også når de har lyktes med noe, etter at de over mange år i stor grad har vært ansett som representanter for problemer av ulik karakter. Oppsummeringsvis kan sies at intervjuer har opplevd samtalene med brukerne svært positivt. Tonen har altoverveiende vært lett og god og brukerne gir grundige betraktninger. Mange gir uttrykk for at de reflekterer over ting på nye måter og sier de får formidlet det de har på hjertet.

Betraktninger om metodens rammer og begrensinger.

Utvalg:

Når det gjelder brukergruppa, har vi hatt en svært høy "treffprosent", ved at vi har intervjuet hele 22 av i alt 25 brukere i den definerte målgruppa. Grensen for hvem vi anså som aktuelle for intervju, satte vi ved at vedkommende måtte ha vært deltaker i minst 2 måneder. Dette for at de måtte ha en viss erfaring med tiltaket for at spørsmålene skulle være relevante. De intervjuede utgjør 4 av totalt 5 for metadonbrukerne (80 %) og 18 av totalt 20 (90 %) av de aktuelle registrerte kontraktsbrukerne i intervjuperioden.

Bortfall:

De tre vi ikke fikk gjennomført intervju med var en metadonbruker, som vi etter flere forsøk ikke greide å treffe på avtalt tid. Dels skyldtes dette nok at vedkommende var i en flyttefase og hadde lang reisevei. Videre besto gruppa av to brukere på ordinær kontrakt, hvorav en var begynt i jobb og en ble syk da vi avtalte intervju helt i slutfasen av intervjuperioden. Det er så vidt vi vet ingen grunn til å anta at disse skiller seg vesentlig fra den gruppa vi har intervjuet.

Måleverktøy:

De første delene (spørsmål 1 a – h) er referert rent kvantitativt, da vi synes det har vært viktig å se nærmere på hvem som faktisk bruker tilbudene. Dette gjelder spesielt fordi gruppa favner meget ulike brukere, og denne delen av studien beskriver etter vårt syn godt hvor stor "takhøyde" tiltaket i realiteten har, til forskjell fra for eksempel mange institusjoners egne ettervern, som jo er bygget opp for mer ensartete målgrupper.

Den spørsmålsgruppen som konsentrerer seg om måloppnåelse (spørsmål 4 a – b), fortsettelsen som tar for seg hvordan Ettervernet kan fungere som "døråpner" til andre tiltak (spørsmål 4 c), og siste punkt som dreier seg om i hvilken grad brukeren opplever sammenheng mellom egen utvikling og deltakelse i Ettervernet (spørsmål 4 d), har to typer svaralternativer. Her har vi i tillegg til brukernes egne kvalitative formuleringer bedt dem forsøke å tallfeste svaret på en skala fra 1 til 10. I noen intervjuer har denne metoden fungert godt, mens den har vært mindre relevant for andre, og enkelte brukere syntes det var direkte unaturlig å svare på denne måten. Konsekvensen har vært at vi her har fått en lav svarprosent på akkurat denne delen. De avgitte tallverdisvarene vil likevel være med på å gi et visst inntrykk sammen med brukernes egne beskrivelser på samme spørsmål, i og med at de utgjør ulike mål for samme svar.

Spørsmålene vedrørende egen måloppnåelse ble stilt uten tanke på det etterfølgende spørsmål om hvorvidt endringene har sammenheng med deltakelsen i Ettervernet. Spørsmålet vedrørende Ettervernets innvirkning er et samlespørsmål for all utvikling fra inntaket fram til idag. Svarene blir derfor et helhetsinntrykk som kan inneholde positive vurderinger for noen områder og negative for andre områder. Dette betyr at vi skal være tilbakeholdne med å

hevde kausal sammenheng her. Hvorvidt noen av målene er nådd som følge av helt andre årsaker kan vi selvsagt ikke utelukke.

Om intervjuene.

Gjennomført antall intervjuer: 22

Gjennomført i perioden 27.11.01 til 25.01.02, ingen intervjuer i perioden 13.12.01 til 11.01.02 pga. julebordsavvikling og ferielukking i ettervernet. Alle er gjennomført i Ettervernets lokaler, med unntak av ett som ble gjort i Moss hjelpefengsel.

Tidsforbruk på intervjuene: 30 min. – 1 time og 20 min. Gjennomsnittlig 55 minutter, kun et par-tre har tatt mindre enn 45 minutter.

3.2 Hvem er brukerne?

Vi skal her ta for oss noen av de kjennetegn som preger de intervjuede brukerne. Dette gjelder alders- og kjønnsfordeling, sivilstatus, arbeids- og boligsituasjon, og bruken av ettervernstilbudet.

Kjønnsfordeling.

11 kvinner og 11 menn totalt. I kontraktsgruppa ble det intervjuet 10 menn og 8 kvinner, i metadongruppa var tallene 1 mann og 3 kvinner. Av de som ikke ble intervjuet var det en kvinnelig og en mannlig kontraktsbruker, samt en mannlig metadonbruker.

Alder.

Aldersspredning 26 – 63 år. Gjennomsnittsalder var 38 år.

Fordeling kontrakt/metadon.

De intervjuede utgjør 4 av 5 for metadonbrukerne og 18 av 20 av de medikamentfrie kontraktsbrukerne, som var aktuelle på intervjutidspunktet.

Sivilstatus.

Tabell 1: Brukernes sivilstatus ved undersøkelsestidspunktet.

SIVILSTATUS	ANTALL SVAR	%
Ugift	7	31,8
Gift	4	18,2
Separert	0	0
Skilt	6	27,7
Samboer	5	22,7
SUM	22	100,0

Bolig.

Tabell 2: Brukernes boligsituasjon ved undersøkelsestidspunktet.

BOLIGTYPE	ANTALL SVAR	%
Leier kommunal leilighet	6	27,7
Leier privat leilighet	7	31,8
Egen leilighet	4	18,2
Egen enebolig *) inkl. en hvor samboer eier	4*)	18,2
Bor sammen med egne foreldre	1	4,5
SUM	22	100,0

3 oppga at de ikke syntes boligen var godt egnet til behovet, begrunnet med et soverom for lite, upraktisk i henhold til særskilte behov og uspesifisert årsak.

Jobb/utdanning.

Tabell 3: Brukernes arbeids-/utdanningsituasjon ved undersøkelsestidspunktet.

ARBEID	ANTALL SVAR	%
Fullført en utdanning utover grunnskolen	12	54,4
Under utdanning på intervjuetidspunktet	1*)	4,5
SUM	13	59,0

Dette tallet kan synes for lavt på bakgrunn av andre opplysninger gitt i intervjuene. En mulighet er at flere har misforstått og f.eks. ikke oppgitt å være under utdanning når de tar studiekompetanse på deltid.

Hovedinntektskilde.

Tabell 4: Brukernes hovedinntektskilde ved undersøkelsestidspunktet.

HOVEDINNTEKTSKILDE	ANTALL SVAR	%
Sosialstønad	4	18,2
Rehabiliteringspenger	4	18,2
Attføring	4	18,2
Overgangsstønad	2	9,1
Uføretrygd *) inkl. en med noe lønn i tillegg	5*)	22,7
Sykepenger	1	4,5
Lønn	2	9,1
SUM	22	100,0

Fartstid.

Tabell 5: Hvor lenge en har benyttet Ettervernstilbudet.

FARTSTID I ETTERVERNET	ANTALL SVAR	%
Inntil 6 måneder	6	27,3
6 – 12 måneder	4	18,2
12 – 24 måneder	4	18,2
Over 24 måneder	8	36,4
SUM	22	100,0

Bruksfrekvens.

Tabell 6: Hvor ofte en benytter ettervernstilbudet.

BRUKSFREKVENS	ANTALL SVAR	%
1 gang pr. uke	3	13,6
2 gang pr. uke	12	54,5
3 gang pr. uke	4	18,2
4 gang pr. uke	3	13,6
SUM	22	100,0

9 (40,9 pst) av brukerne at de ofte bruker tilbudet med enn det kontrakten forutsetter som minimum

Informasjon om Ettervernet.

Tabell 7: Hvordan fikk en vite om ettervernstilbudet i Fredrikstad.

VIKTIGSTE INFOKILDE OM E-VERNET	ANTALL SVAR
Behandlingsinstitusjonen	6
Saksbehandler på sosialtjenesten, evt ruskons.	9
Bekjente/ andre brukere	5
Ragnar Jøms direkte *)	6
SUM	26

*) Primært fra den gang han var ansatt på Veum, post 5.
4 brukere svarer kombinasjon av to alternativer

Behandlingserfaringer.

Tabell 8: De viktigste behandlingserfaringene før en kom i kontakt med ettervernet.

VIKTIGE BEHANDLINGSERFARINGER	ANTALL SVAR
Poliklinisk	4
Østfoldklinikken	9
Veum, post 5	6
Phoenix House Haga	3
Solvang	3
Annet *) inkl. 1 Hov i Land, 1 Blå Kors Hauga, 1 Patriarken og 1 som oppgir å ha vært innom "alt", og ser alt som betydningsfullt	4*)
SUM	32

10 brukere nevner flere opplegg som betydningsfulle.

I tillegg har en del vært i kortere opphold på bl.a. Evangeliesentre, men ingen oppgir dette som veldig viktig for dem.

3.3 Brukernes erfaringer med Ettervernet: Tjenestetilbud og måloppnåelse.

Dette hovedpunktet inneholder mange spørsmål som berører ulike sider av fenomenet livskvalitet. Til dels går underpunktene over i hverandre, og det er noen steder slik at svar avgitt til ett underpunkt passer vel så godt under ett annet punkt. Dette skyldes nok delvis den åpne og reflekterende formen som samtalene hadde, men vi har likevel valgt å gjengi sitatene under det punktet hvor brukeren selv opprinnelig plasserte det.

Har du nådd målene dine med hensyn til rusmestring?

Noen av brukerne nyanserer her svaret sitt ved å skille mellom på den ene siden det å mestre å leve rusfritt og på den andre siden det å leve uten å plages av rusuget, og gir seg selv høy skår på første del og lav skår på andre. En presiserer at målet er å velge andre løsningsalternativer framfor rusen, og at dette har han nådd. Svært mange av brukerne framhever at selv om de isolert sett har nådd målet sitt når det gjelder å være rusfri her og nå, så kan de aldri slappe av og si seg ferdige med dette området.

"Jeg er fornøyd, selv om det er som en kinesisk eske, med nye ting hele tida som dukker opp."

Det er flere som poengterer at de ikke må glemme hvor de har vært mens de ruset seg, og beskriver at de bruker dette som hjelp til å motivere seg selv.

"Jeg ser faren for at om jeg får det for bra, tror jeg at jeg kan drikke sosialt."

Flere kommenterer at de sprekke de har hatt har vært kortere i tid og vært mer kontrollerte med tanke på rusinntak, enn tidligere. En sier spesielt i en slik anledning at han ved siste drikkeperiode gikk med tanken på Ettervernet i bakhodet, fordi han visste at han skulle tilbake dit.

Et par trekker fram situasjoner hvor de har blitt satt på prøve, og hvor de har opplevd en positiv mestring. Eksempler på dette er en alvorlig ulykke med påfølgende sykehusinnleggelse med morfinmedisinering, og flere forteller om omfattende tannbehandling som krever smertestillende medikamenter.

En av de intervjuete syntes spørsmålet var vanskelig å svare på fordi alle framtidsspørsmål oppleves som vanskelig. Han ga uttrykk for at en dag av gangen var nok på det nåværende stadiet, men var likevel helt klar på at han ikke ville ha tilbake det livet han hadde levd – som jo også er en viktig type målsetning og distansering.

Har du nådd målene dine med hensyn til skole/arbeid?

Dette spørsmålet ser ut til å dele gruppa i to omtrent like store deler. På den ene siden står de som av høyst ulike grunner har inntatt en noe resignert holdning på dette området, og på den andre siden de offensive, som er underveis i atferdsopplegg, i jobb eller under utdanning.

I den første gruppa finner vi de som er uføretrygdet, som utgjør 5 personer, samt flere som har inne til behandling søknad om uføretrygd eller som går i slike tanker. Her finnes også flere nybakte mødre, som av naturlige grunner befinner seg i en overgangsfase hva angår jobb og utdanning. Mange i denne første gruppa har også ganske kort fartstid i Ettervernet og gir uttrykk for at tiden ikke er moden ennå, at de ikke har kommet så langt i sin rehabiliteringsprosess. Mange i denne gruppa sier de opplever dette området som vanskelig, og flere poengterer at de ønsker å gjøre ting i sitt eget tempo, at de tenker på det, men at det har en lengre tidshorisont. Flere nevner også at dette er samtaleemne både i gruppene og i individualsamtaler med de ansatte.

I den mer offensive gruppa har vi flere som er i full jobb og ser ut til å trives svært godt med det. De gir inntrykk av en stolthet over å greie seg selv, uten å være avhengig av offentlig ytelse til livets opphold. Mange i denne gruppa er også i ulike varianter av yrkesmessige rehabiliteringsopplegg, og de gir uttrykk for at det er godt å ha kommet i gang med denne delen av livet igjen. De brukerne som faller i denne gruppa gir gjennomgående også inntrykk av å ha større selvtillit på området, og bruker uttrykk som å lykkes, nå målet, bli ferdig og lignende.

Har du fått tilgang på tjenester fra andre enn Ettervernet?

Vi vet at Ettervernet bidrar med både informasjon, råd og veiledning og med praktisk bistand i konkrete saker. Mange påpeker at de finner det naturlig å utføre oppgaven selv, når de har fått drøftet framgangsmåte og laget en strategi:

"Får alt jeg ber om: Hvis jeg tar initiativet, så får jeg oppbacking. Visste ikke at jeg kunne få så mye hjelp..." (av det offentlige)

I dette spørsmålet har vi både vært ute etter i hvilken grad Ettervernet har fungert som direkte døråpner, og en eventuell indirekte effekt som at andre offentlige instanser satser mer på brukere som er i et organisert opplegg. Et vanlig oppfølgingsspørsmål har vært om Ettervernet har påvirket at tjenestene har blitt utløst. Svarene er - her som ellers - naturligvis basert på brukernes subjektive inntrykk. Svært mange av brukerne nevner spesifikke ting de har fått hjelp med. Noen forteller at de har kommet raskere inn i reinntak i institusjon fordi Ettervernet har involvert seg. En nevner særlig at han har opplevd et lettere samarbeid med aetat:

"Det ville vært vanskeligere å få innpass og få informasjon om rettigheter. Det går både på framdrift og tilstrekkelige tjenester."

En annen har opplevd det samme på sosialtjenesten. Andre eksempler på ting brukerne har fått bistand med er skrive søknad på trygdebolig, individualbehandling ved Sosialmedisinsk og Voksenpsykiatrisk Poliklinikk, praksisplass, arbeidstrening under attføring. En bruker med lang fartstid sier at de ansatte på Ettervernet kan hjelpe med alt. Mange beskriver det også mer generelt som å ha noen i ryggen når det er noe du prøver å få gjennomslag for, noen synes det viktigste er at de får informasjon om rettigheter de ikke visste at de hadde.

"Det blir så mye forklaringer. De kan forstå seg i hjel, men skjønner likavæl ikke hva det dreier seg om."

Flere av de som sier at de ikke har fått konkret hjelp, sier uoppfordret at de tror nok at de ville fått det hvis behovet hadde vært der. Det er særlig brukere som nylig er ute av institusjon eller som kommer fra andre kommuner som ikke har hatt behov for konkret bistand. Disse kan ha hatt mer av rehabiliteringsopplegget på plass fra før, eller de har ikke kommet så langt i prosessen ennå at behovene har meldt seg. Noen i denne gruppen nevner også konkrete enkeltpersoner, som er mer naturlig å spørre om hjelp enn Ettervernet. Eksempler på dette er en bestemt saksbehandler på sosialtjenesten og en på aetat, noen ruskonsulenter, en lege og en psykolog.

Et par brukere sier også unntaksvis at de ikke opplever noe stort behov for slik hjelp eller tilrettelegging, at de er vant til å ordne opp sjøl og at de har mange kontakter rundt omkring.

I hvilken grad vil du si at endringene har sammenheng med deltakelse i Ettervernet?

Her har vi ønsket å få fram hvorvidt positiv utvikling fram til idag kan tilbakeføres Ettervernet. Dette er igjen et svar som samler flere underpunkter, slik at for noen områder kan sammenhengen tillegges avgjørende betydning, mens andre ting ikke er påvirket. Formuleringene fra brukerne på dette punktet er vanskelig å tolke presist. Hvorvidt Ettervernet har vært direkte eller indirekte årsak til en positiv utvikling er selvsagt umulig å måle i tradisjonell forstand. Det er naturlig at mange av brukerne vil ha opplevd en positiv prosess over lengre tid som nykter, selv om prosessen ikke desto mindre kan ha gått i bølger eller rykk og napp. Det er også rimelig å se dette som et resultat av både kortsiktige og langsiktige prosesser for den enkelte, noe som til fulle illustrerer dilemmaene vi har vært inne på med hensyn til effektforklaringer. Imidlertid skiller mange brukere mellom det å bli nykter i primærbehandlingen og det å få påfyll til å velge å forbli det:

"I 90 % av valgene jeg tar. Tenkemåten er der: Refleksjoner før handlinger. Må være her for ikke å gå tom."

Nettopp dette å velge å leve uten rusmidler, beskriver veldig mange som en kontinuerlig prosess, som ikke går av seg selv:

"Sammenhengen er at jeg ikke har vært aleine, det er folk som skjønner, av samme typen, tenker mye likt. Et fristed fra samfunnet ellers, uti der hadde jeg ikke klart meg."

"Ettervernet påvirker i positiv retning hele tida, ved at du får både påpakk og 'stå på'."

Spørsmålet oppsummerer, på tross av måleproblemer, godt hvordan gruppa som helhet tilskriver tiltaket en viktig rolle. En kaller Ettervernet for grunnpillaren. En annen sier at alt det andre er avhengig av Ettervernet.

"Det har hjulpet meg til å holde meg nykter. Viktig for hele greia, for å få til noe som helst. Ting blir tatt tak i, du får sjanser, spillerom, får prøve deg fram. Du får retningslinjer men ikke sånn 'det kan du ikke gjøre'."

Hvordan opplever du at deltakelsen i Ettervernet har påvirket deg sosialt?

Deltakerne har ulik tilnærming til dette temaet. I hovedtrekk er det to personlighetstyper som tegner seg, de som beskriver seg selv som sosiale, og de som sliter med denne biten. Felles for begge disse gruppene er at de bruker Ettervernet som en påfyllsstasjon, om enn på ulike måter. Flere nevner hjelp til å bli mer bevisst omkring egen sosialitet som viktig, og at tryggheten de føler i miljøet gir dem mulighet til å trene på å være synlig og stå for egne meninger:

"Jeg er i utgangspunktet sosial, men spør meg sjøl rutinemessig om jeg har egne grenser med. Bli minnet på det på Ettervernet."

"Det er førstehjelp til å komme i siget igjen."

"Jeg henter det grunnleggende her, noe styrkede som jeg tar med meg ut."

Uansett om de selv sliter på de sosiale arenaene eller ikke, framheves omgangstonen som avgjørende. Mange beskriver den som lett, men samtidig alvorlig.

Tilhørighet er et tema som mange tar opp i ulike sammenhenger, både sosialt og når det gjelder selvtilliten. En bruker framhever at tilhørigheten springer ut av det å møte folk i samme situasjon.

"Tilhørighet. Faller ikke det på plass så rakner alt det andre også."

Det er mange som forteller at de får hjelp til å komme seg ut og treffe folk i nykter tilstand. Noen sier rett ut at de nok hadde isolert seg mer uten dette tilbudet. Flere som har det slik er

opptatt av at det blir en fast rutine, ved at de får et element som gjentar seg jevnt og trutt fra uke til uke.

Hvordan opplever du at deltakelsen i Ettervernet har påvirket dagliglivet ditt?

Her er det svært mange som sier de hele tiden har hatt en god struktur i hverdagen. En del trekker fram at de ser det som en konkret hjelp å ha faste avtaler å gå til, en sier til og med at den ene dagen i uka i Ettervernet er den eneste faste avtalen han har på en vanlig uke.

Selv om mange er tydelige på at de har rutinene inne, er det flere også i denne gruppa som trekker fram det positive i å ha et fast holdepunkt. Enkelte kaller det noe som fyller tiden eller gir struktur ved at det gjentar seg rutinemessig. Andre igjen har behov for "ventilering" av dagliglivets små og store hendelser.

"Jeg har lagt opp rutinene etter det. Faste rammer. Jeg ramler innom stort sett hver dag etter jobben for å lufte situasjoner på jobben, som jeg lurer på om jeg har takla ok, spør de andre her."

Hvordan opplever du at deltakelsen i Ettervernet har påvirket selvtilliten din?

Brukerne gir ikke noe entydig bilde av utviklingen sin på dette området, dette har trolig blant annet sammenheng med hvor i sin egen prosess hver enkelt er. En bruker skiller seg ut ved å hevde at det blir vanskeligere jo lenger en er nykter, fordi hun til å begynne med var litt "høy på det nyktre livet." Flertallet er derimot helt klare på at det blir lettere ved at en gradvis bygger opp større trygghet.

"Kommer mer jo lenger du er nykter. Har lært å tørre å snakke, særlig med flere folk tilstede."

"Haugevis. Masse. Jeg tør å vise hvem jeg er, er ikke redd for at de andre skal mislike meg, før var jeg veldig usikker. Nå blir jeg respektert og står for egne meninger."

"Jo det har sammenheng, jeg var mer lukket før. Jeg tør å si mer, gjøre meg synlig, tørre å stå for meninger og handlinger og forholde meg til regler. Før satt jeg bare der, gjorde meg usynlig."

Den positive støtten brukerne opplever fra miljøet på Ettervernet, trekkes fram i flere sammenhenger. Det er tydelig at både de ansatte og de andre brukerne utgjør en viktig kilde til troen på at hver og en har noe positivt å bidra med:

"Du får tilbakemeldinger på deg sjøl hele tida, må se på deg sjøl, forholde deg til visse rammer."

"Føler jeg mestrer noe, betyr noe, kan påvirke andre. Tørre å prate om meg sjøl."

En bruker nevner spesifikt at han betrakter selve det å tro på at han skal greie å holde seg rusfri, som en viktig styrking av selvtilliten.

Hvordan opplever du at deltakelsen i Ettervernet har påvirket deg forøvrig?

Dette punktet er med for å åpne for å komme med hva som helst som ikke er spurt om direkte eller på andre måter har vært berørt tidligere. Mange har naturligvis også reflektert videre omkring de samme temaene, slik at for noen er dette blitt et punkt for utdyping og tilføyelser, andre har brukt det til overordnede betraktninger. Flere framhever her at folk på Ettervernet er flinke til å påvirke hverandre positivt, at det fungerer som et fristed fra samfunnet utenfor, de opplever trygghet, de slapper av og at det er lett å være seg sjøl.

"De andre hjelper mye til med ros, sier at ting du gjør er bra. Drar deg ut selv om du ikke har lyst, du ser at det fungerer likevel."

Mange har formulert det slik at de ikke trenger å forklare så mye, fordi på Ettervernet blir de forstått, noe de ikke opplever i samme grad utenfor – der blir det fort behov for mye forklaringer. Mange sier også at de tør prøve seg ut og ikke er så redde for å drite seg ut her som i andre sammenhenger.

En sier det slik at de ansatte alltid er positive. At de har tid og humor, at hun ikke har ledd så mye på mange år.

At de møter åpenhet og varme er også noe som mange fremhever som viktig. Flere understreker at det er et sted de får støtte når de trenger det, ofte til forskjell fra andre offentlige hjelpeinstanser. En sier i tillegg at det er et sted hvor du kan dele oppgaver, men at det også er et sted hvor det går an å være lei seg.

"Her kan du komme som du er og bli møtt med åpne armer, bare du ikke er rusa."

Andre betegnelser som blir brukt er ikke dømmende og ikke straffende.

"De dømmer ikke her, de er mer bekymra. Det er jo ikke familie, men det her er det mange har istedenfor."

"Du blir ikke sett på som en dritt, selv om du føler deg sånn."

Mange trekker fram betydningen av å møte andre som greier det rusfrie livet, særlig når flertallet av de som utgjorde omgangskretsen i rusperioden fortsatt lever det samme livet.

"Påvirker til å se det at andre som var som meg, greier det. Inspirerer veldig. Alle jeg rusa meg sammen med er fortsatt rusa, med unntak av en. Viktig å se andre som greier det, som er kommet lenger."

En trekker fram en positiv utvikling fra prosjektets tid, nemlig at man nå har en klar policy når det gjelder bruk av alkohol, uansett tidligere rushistorie: Tidligere var det mest et teoretisk prinsipp, at det ikke var noe en burde drive med, mens det nå er helt klare sanksjoner på dette.

Flere av brukerne er nøye med å forklare at det ikke behøver å foregå så mye når de er der: De setter pris på å kunne stikke innom, drikke kaffe og slå av en prat, møte folk som har det samme behovet, av og til gjøre aktiviteter, men av og til ligge på sofaen.

En av de eldre brukerne har derimot et litt annet syn og skiller seg dermed markant ut fra flertallet:

"Ikke noen forandring på meg, jeg har lært å tekkes andre. Jeg ville nok ikke ha vært verken på Østfoldklinikken eller gått i ettervern for min egen del."

En bruker mener at deltakelsen i Ettervernet virker som en brems på andre aktiviteter fordi det kolliderer tidsmessig med frivillig jobbing og annet.

Flere av brukerne trekker fram tidligere erfaringer fra lengre behandlingsopphold, uten ettervernstilbud, og her er de entydige på at dette både er lite smart ressursbruk, og ikke godt å oppleve som bruker. Noen sier faktisk at det er helt nødvendig.

"Om du drar rett fra institusjonsrehabilitering uten ettervern, da er du garantert at pengene er bortkastet. Du må få en myk overgang."

Flere av brukerne sier spontant at alle kommuner burde ha sitt eget ettervern.

3.4 Framtida: Personlige planer og forslag for fellesskapet.

Har du mål som du foreløpig ikke har nådd, på områder hvor Ettervernet kan være til nytte?

Her varierer det veldig hvor mye brukerne har tenkt eller planlagt. Dette viser seg både med hensyn til hvor mye de svarer, hvor presist de svarer og i hvilken grad de overhodet har målsetninger og planer for framtida. Dette er antakelig det spørsmålet hvor det er størst forskjell på brukerne etter hvor lenge og hvordan de har ruset seg, hvor tidlig det begynte å gå virkelig galt, hvor lenge de har vært rusfrie både nå og tidligere nyktre perioder før denne.

Av de som har noe tidsperspektiv, nevner noen 2 til 3 år som passe før en bør prøve å løsrive seg fra Ettervernet. Mange svarer at de er veldig redde for å få for store tanker om sin egen mestring og trappe ned for tidlig. Det er også en stor andel av brukerne som sier at de har mål om å fortsatt holde seg rusfri, eller å jobbe med å redusere rustrangen. Dette er altså på ingen måte noe som regnes som tilbaketragt, men tvert imot noe de jobber med kontinuerlig, selv etter lengre rusfrihet i måneder og år. Påfallende mange gir veldig nøkterne svar i retning at målsetningene primært handler om å konsolidere oppnådde mål. Jeg fikk et bestemt inntrykk av at flertallet hadde et bevisst forhold til egen progresjon. Mange reflekterer i tidligere spørsmål grundig over hva de har oppnådd og gir inntrykk av å ha et realistisk syn på egne muligheter og begrensninger. Flere gir følgelig uttrykk for at de føler seg utilstrekkelige, oftest i forhold til utdanning eller jobb. Verdensmestre som overviner alt eller de som synes alt er greit uten å sette seg mål har jeg så langt til gode å møte.

"Målet er å stabilisere meg, men aldri glemme hvor jeg har vært - vite hvordan det er å våkne og ha svikta noen."

På samme måte er det flere som understreker behovet for at helheten fungerer, det å nå mål vedrørende jobb eller på andre arenaer forutsetter en ordnet hverdag og at det sosiale fungerer som forutsetter rusfrihet som forutsetter Ettervernet osv.

Flere av brukerne poengterer behovet for å ordne opp i økonomien sin. Dette er åpenbart et tema som ofte underfokuseres, både i mange behandlingssammenhenger og for en del sosialkontor. Ofte er det jo også slik at dette er svært tidkrevende arbeid, det bør ikke påbegynnes i en vilkårlig fase av rehabiliteringen, det kreves dessuten tillit mellom bruker og hjelper, og ikke minst krever de vanskeligste sakene spesialistkompetanse innen økonomisk rådgivning og gjeldsarbeid. At en går gradvis og systematisk til verks kan være helt avgjørende for at brukeren i det hele tatt å orke å forholde seg til temaet. Likeledes har mange et så negativt og vanskelig forhold til dette området at det er helt nødvendig at en annen er med å bidrar til framdriften. En håndfull får hjelp til dette på Ettervernet, noen får god hjelp på sosialkontoret, mens det er flere som mener det blir for liten tid til denne typen arbeid.

En nevnte at hun trengte Ettervernet for å få hjelp til å forstå papirer osv og for å komme og snakke om ting som skjer. Hun forteller særlig om at hun opplever sosialkontoret og suppleringsøknader som ydmykende, og at hun derfor helst vil slippe å henvende seg dit.

Noen av de konkrete tingene som nevnes er:

Tryggheten til seinere å greie seg uten Ettervernet

Få venner herfra, få tilfredsstilt det sosiale behovet

Søke jobb, attføring, fullføre studiene

Parsamtaler

Fører kort

Kjøpe eget sted å bo

Jobbe med egen utvikling og samspillet med andre mennesker

Stort sett går dette på å få hjelp til å søke på noe eller få støtte i ryggen til å styrke en søknad en ordner med selv.

"Ettervernet hjelper ved å finnes, det er operasjonsbasen og debriefingen, jobben gjør jeg sjøl"

En mener at for han vil den viktigste funksjonen til Ettervernet i framtida være å være referanse, fram til en får bygget opp sine egne vanlige referanser. Dette har en praktisk nytte, men like mye som en støtte til å våge å spille med åpne kort. Han oppsummerer

"Det handler om å være ærlig, å gjøre livet stuereint."

Hvis du var leder for Ettervernet, hva ville du gjort annerledes eller i tillegg?

Her er det mange som svarer spontant at det er veldig bra som det er. Dette kan jo være uttrykk for en beskjedenhet og takknemmelighet, en ydmyk holdning om at de ikke er i en posisjon til å komme med kritikk. Likevel er det mange som står for denne grunnholdningen ved siden av at de tillater seg å tenke litt høyt om ting som kunne vært forbedret.

Det enkeltforslaget som nevnes av flest er flere ansatte. Mange sier at de ønsker seg en person til ansatt i hel stilling, både for å utfylle de to heltidsansatte som er i dag og for å kunne gi et tilbud flere dager i uken.

En god del av brukerne nevner her at de ville vært strengere når noen har gjentatte sprekker, det som særlig trekkes fram er bruk av alkohol blant de som primært har et problem med illegale stoffer. Imidlertid opplever jeg mange av disse som noe inkonsekvante i forhold til tidligere svar eller når jeg stiller oppfølgingsspørsmål. Mange gir uttrykk for prinsipielle holdninger i retning av innstramming, men ser mer nyansert på det når det kommer til enkeltsaker eller de beskriver hvordan de selv er blitt behandlet i slike situasjoner. Et par mener at "degradering" til ventegruppa burde brukes mer. Flere synes karantenen er for tøff, samtidig som de vil at det skal være strengt. De samme kan også gi uttrykk for at det fineste er at ingen fordømmer deg, men at det du trenger hvis du har sprukket er hjelp og støtte. Noen foreslår enda tettere oppfølging utenfor huset i karantenetida, for eksempel i form av hjemmebesøk eller lignende – selv om dette i en viss utstrekning gjøres i dag også. Det er også et par som gir uttrykk for at de synes den restriktive håndteringen av alkoholspørsmålet er bra, sammenliknet med prosjektperioden for noen år tilbake, da praksisen angivelig skal ha vært noe mer avslappet.

Konkret er det ganske mange som nevner at de ønsker litt strammere struktur når det gjelder tider og avtaler. Videre at det trengs litt mer offensiv holdning for å få folk ut av huset på den sosiale treningen på torsdager. Det er også et par som konkretiserer at de kunne tenke seg litt klarere meninger, at det kunne vært enda tydeligere stillingtaken fra de ansatte når det gjelder råd til folk. Eksempler på sammenhenger her er å begynne å trene eller ta kontakt med familien. Det nevnes også i et par situasjoner at gruppene gjerne kunne gitt tydeligere tilbakemeldinger, mer direkte på hvordan folk følger opp kontrakten. Av øvrige ting på de ansatte er det en som ønsker mer involvering fra de som går i 20%-stillingene, at de burde by mer på seg selv. Det er ingen andre som kommenterer disse i denne sammenhengen, så det er vanskelig å vite om dette er representativt for noen andre.

Også i forhold til inntak er det flere som ville vært noe mer restriktive, som mener at det burde være krav om gjennomført skikkelig behandlingsopplegg før Ettervernet. Som eksempel på det motsatte nevnes for eksempel "behandling light" av typen Blå Kors Hauga (profilerer seg primært som en omsorgsinstitusjon) eller fengselsopphold.

To nevner spesielt at det burde være litt strengere krav og litt høyere standard når det gjelder renholdet på huset.

Mange trekker fram forholdet mellom metadonbrukerne og de som går på vanlig kontrakt. At mange medikamentfrie tidligere misbrukere ser på denne gruppa med skepsis er et kjent fenomen fra mange sammenhenger. Mange opplever at metadonplassene går på bekostning av dem, selv om det ble opprettet en egen halv stilling og deres tilbud ikke er redusert som følge av det nye tiltaket. Konkret sier flere at det blir for mange telefoner og for mye administrativt, utover at det er grenser for hvor mange brukere en kan engasjere seg i på en gang. Noen resonnerer også slik at de ville fått den samme utvidelsen av tilbudet dersom ikke dette var blitt gitt metadonbrukerne. Det er mange som poengterer at også metadontiltaket er nødvendig, men at de misliker at det drives under ett med felles lokaler og personale. Et par argumenterer nettopp med at det tilbudet de får ikke er tilstrekkelig i og med at de fleste av disse brukerne ikke har fullført noe egentlig behandlingsopplegg – til forskjell fra den

altoverveiende andelen av kontraktsbrukerne. Ikke desto mindre er det åpenbart at skepsisen ikke gjelder for alle. Enkelte er opptatt av at metadonbrukerne må vurderes etter hvem som er med, det er stor forskjell på hvordan de greier seg. Det er også blitt nevnt at det kommer nok til å bli et tettere samarbeid i framtida, når tida bare blir moden for det.

Også når det gjelder spørsmål omkring den foreslåtte varmetua i den andre enden av bygningen er det mange som har klare synspunkter. Dette er noe som ikke er spurt eller informert direkte om, men det er likevel mange som trekker det fram på eget initiativ. Flere uttaler seg meget skarpt imot et slikt tiltak, selv om en av metadonbrukerne faktisk tenker helt motsatt – at hun kunne være med og hjelpe til der.

Av konkrete forbedrings- eller utviklingsforslag som nevnes er:

- Holde åpent hele sommeren
- Åpent alle dager i uken
- Bakvakt eller lignende på helligdager
- Tilbud om sosial trening også på dagtid (særlig aktuelt for de som har små barn)
- Kontakttelefon i helgene, eller evt. de kveldene det ikke er folk på huset - for å forebygge sprekk eller forkorte den når det har skjedd
- Egen økonomisk rådgiver
- Mer action-aktiviteter, for eksempel klatring, kjøpe eget utstyr og dra på tur
- Tjenester fra sosialkontoret (svar på søknader etc.) uten å måtte gå dit fysisk
- Ansette en tidligere misbruker
- En egen 12-seter minibuss for å dra på tur
- Flere turer ute i naturen, ta med mat selv, grille eller lignende
- Fellestrening utenfor huset

4. Resultatene av registreringsdata.

4.1 Nærmere om dataene.

Dataene i analysen stammer fra anonymisert informasjon hentet fra en loggbok som ble utarbeidet av lederen for ettervernet de siste fire årene. Datamaterialet inneholder informasjon på fem variabler fra loggbøkene, pluss en forenklende kategorisering av en av disse variablene. Utvalget omfatter 70 enheter. De fem originale variablene er fødselsår, kjønn, når utskrevet, antall måneder i ettervern og begrunnelse for endt tilknytning til ettervernet. Denne siste variabelen har vi forsøkt å gjøre mer anvendbar i analysen ved å tolke de forskjellige begrunnelsene/årsakene for endt tilknytning til ettervernet som uttrykk for negativt/positivt resultat av ettervernet for den enkelte. Det må understrekes at dette er en svært forenklet indikator på hvorvidt ettervernsarbeid ”lykkes” eller ikke, og at validiteten av disse dataene er usikre, idet det er en subjektiv registrering av hvilken situasjon brukeren var i ved utskrivningstidspunktet som er registrert. Vi mener likevel at dataene her kan være nyttige, blant annet som grunnlag for å stille kritiske spørsmål ved hvilke resultater en kan forvente i rustjenesten generelt, og hvilken status ”resultater” skal ha i evalueringen av slike tjenester. Vi har her valgt å benytte prosenter i framstillingen selv om N er mindre enn 100, idet vi anser at dette gir et klarere bilde av strukturen i dataene enn råtallene.

Alder:

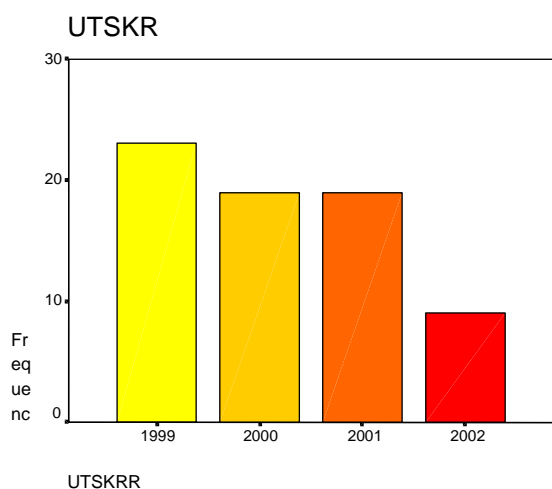
Vi har slått sammen aldersfordelingen i fem alderssegment. Brukerne fordeler seg nokså ujevnt i forhold til alder. Hovedtyngden av brukerne, vel 70%, er født mellom 1955 og 1974, dvs. var mellom 28 og 47 år i år 2002. Mens 20.% av brukerne var eldre enn 47 år i 2002 var kun ca. 6% yngre enn 28 år.

Kjønn:

Det er en relativt stor overvekt av menn blant brukerne; 50 av de 70 (dvs. ca. 70 %). Kjønnfordelingen her skiller seg ganske markert fra situasjonen i 2002, da det – slik intervjudataene viser – var ca. halvparten av hvert kjønn. Dette innebærer at det har skjedd en endring i kjønnssammensetningen i løpet av de siste årene.

År utskrevet:

Som tabellen og figuren nedenfor viser var det flest som ble skrevet ut de første årene. For året 2002 dreier det seg om første halvår frem til juni. Dette tilsier at det er flere som blir lengre i ettervernet over tid. Dette må ses i sammenheng med at intervjudataene som viser at over halvparten av de som i dag benytter ettervernet har mer enn ett års fartstid.

Tilknytningens varighet:

80.% var i ettervernet i mindre enn ni måneder, under 10% lengre enn 28 måneder. De resterende vel 10% fordeler seg på mellom 9 og 28 måneder

Begrunnelse for å avslutte relasjonen til ettervernet/"resultat".

Det må sterkt understrekes usikkerhet og dilemmaer knyttet til begrunnelse for å avslutte i ettervernet – her omtolket til "resultat". Usikkerheten består i at en forutsetter at de registreringer i form av grove kategorier dekker de faktiske forhold knyttet til brukernes avslutning av sitt forhold til Ettervernet. Det samme gjelder i forhold til noen av kategoriene – der en særlig er avhengig av de fagansattes kjennskap til brukernes reelle situasjon ved avslutningstidspunktet og umiddelbart etterpå. Dilemmaer knyttet til dette er hvordan en skal måle grad av "vellykkethet" for brukerne av ettervernstilbudet. På den ene side er det et åpenbart behov – her som i andre deler av rusomsorgen – for å evaluere mht, resultater, slik det ble skissert innledningsvis. På den annen side må en alltid problematisere hva som er et "godt resultat" i denne virksomheten, slik vi antydte i kapittel 1. Her har vi tatt utgangspunkt i en vurdering av brukernes livssituasjon ved avslutningstidspunktet og tiden umiddelbart etter, der særlig hvorvidt en er rusfri er i fokus. Vellykkethet innebærer imidlertid ikke totalavhold, men at en har kontroll med rusbruken, noe som i de fleste tilfeller forutsetter totalavhold innenfor den tidshorisont en her opererer med. Vi skal i avslutningskapitlet komme nærmere inn på disse problemstillingene. Det er her de ansattes subjektive kjennskap til brukernes situasjon ved avslutning i ettervern som er grunnlaget for registreringen, og denne må derfor underlegges de forbehold som er nevnt foran i kapittel 1.

Figuren nedenfor viser hvordan brukerne avsluttet sin tilknytning til ettervernet. 8 avsluttet negativt, 27 uteble, 6 hadde behandlingsbehov, 14 var såkalte "egendefinerte" og 15 avsluttet positivt. De tre kategoriene "uteblitt", "behandlingsbehov" og "egendefinert" er veldig sammensatte og ofte overlappende. Begrunnelsene er basert på kategoriseringen i loggboka. "Uteblitt" innebærer at en er tatt opp i Ettervernet, har inngått kontrakt men etter en tid (som varierer) har uteblitt. Et viktig moment er her at dette særlig gjelder personer som har vært i ettervernet en kort tid før de droppet ut. "Behandlingsbehov" innebærer at en etter en tid i Ettervernet innser at en ennå har et behandlingsbehov på rusinstitusjon, og i samarbeid med

Ettervernet finner en plass på rusinstitusjon. "Egendefinert"-kategorien innebærer at brukeren selv – uavhengig av de fagansattes råd – bestemmer seg for å slutte i Ettervernet. Denne kategorien er den klart mest problematiske å tolke, i og med at det her både kan være registrert brukere som ikke lenger ønsker å være underlagt de restriksjonene, for eksempel om rusfrihet, kontrakten med Ettervernet innebærer, og de som faktisk mener seg i stand til å klare å mestre sitt rusproblem på egenhånd og/eller i samarbeid med personer i nettverket. I praksis har vi siden foretatt en fordeling av "hvordan det har gått med disse" ut fra en vurdering av de fagansatte i Ettervernet, som mener seg å kjenne deres videre utvikling etter at de har forlatt ettervernet.

For å forenkle fortolkningen av datamaterialet vil disse i den videre presentasjonen slås sammen med kategorien "negativt" til verdien "ikke positivt" resultat.

Resultat	Antall	Prosent
"Positivt"	15	Ca. 20
"Ikke positivt"	55	Ca. 80

Som vi ser av tabellen var det en stor overvekt av brukerne som ikke avsluttet positivt, ca. 80 %. Prosentandelen som avsluttet positivt er vel 20 %. Den påfølgende analysen går i all enkelthet ut på å identifisere undergrupper hvor prosentandelen er høyere enn dette totale gjennomsnittet

Bivariat analyse:

Noen bivariate koplinger er mer interessante enn andre. Siden den avhengige variabelen i analysen er resultatet / utfallet av tilknytningen til Ettervernet, vil vi først se på hvordan de uavhengige variablene påvirker den avhengige framfor de innbyrdes sammenhengene mellom de uavhengige variablene.

Vi vil se på noen mulige sammenhenger mellom de uavhengige og den avhengige variabelen:

- Alder og resultat
- Kjønn og resultat
- År utskrevet og resultat
- Måneder inne og resultat
- Antall brukere utskrevet og resultat

Hva har alder å si for resultatet:

Som vi ser av tabellen nedenfor er det en svak tendens i retning av at de yngre brukerne opplever noe bedre resultater enn de eldre brukerne. Av de fjorten brukerne som er født før 1955, m.a.o. eldre enn 47 år i 2002 – er det bare en som er utskrevet med positivt resultat. Det er i alderssegmentet umiddelbart etter dette, blant de som er født mellom 1955 og 1964, at vi finner den høyeste prosentandelen utskrevet med positivt resultat: nærmere 30 %. De to yngste alderssegmentene har omtrent den samme prosentandelen med positivt resultat som

denne. Alder kan nok ha en viss betydning, men de herværende data kan ikke styrke en slik antakelse med særlig tyngde.

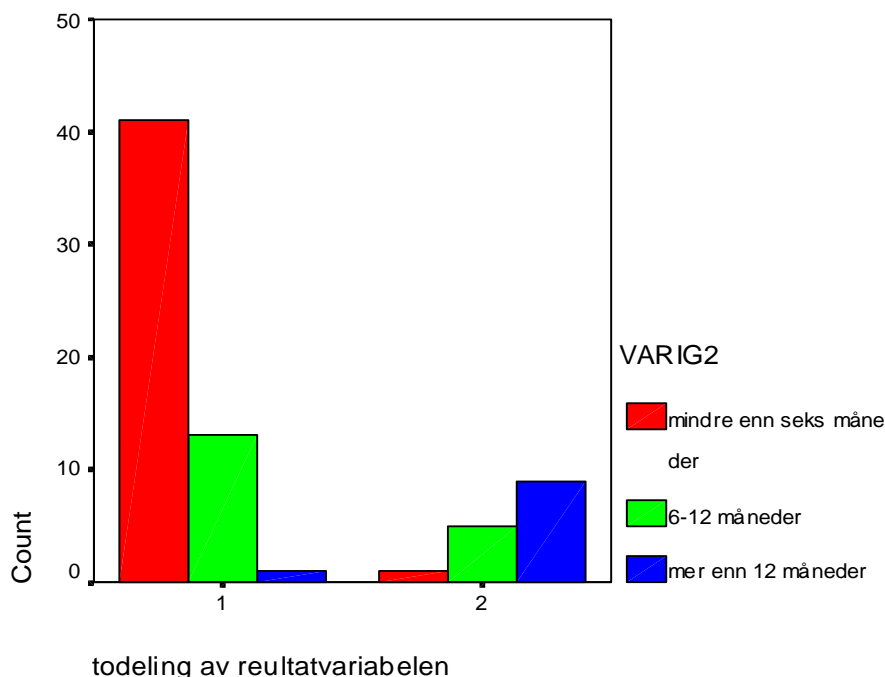
Hva har kjønn å si for resultat:

Det er nokså klart at en større andel av de kvinnelige brukerne har avsluttet positivt enn andelen menn som har avsluttet positivt. Selv om kvinnene bare utgjør ca. 30% av utvalget, er over halvparten av brukerne som har avsluttet positivt kvinner, vel 50 %. Bare ca. 15 % av de mannlige brukerne avsluttet positivt, mens for kvinner er andelen 40%.

Varighet og resultat:

Forbindelsen mellom tilknytningens varighet og resultatet er helt sentral, fordi den i større grad enn de strukturelle variablene som kjønn og alder går direkte på hvilken virkning en tilknytning til ettervernet har for brukerne.

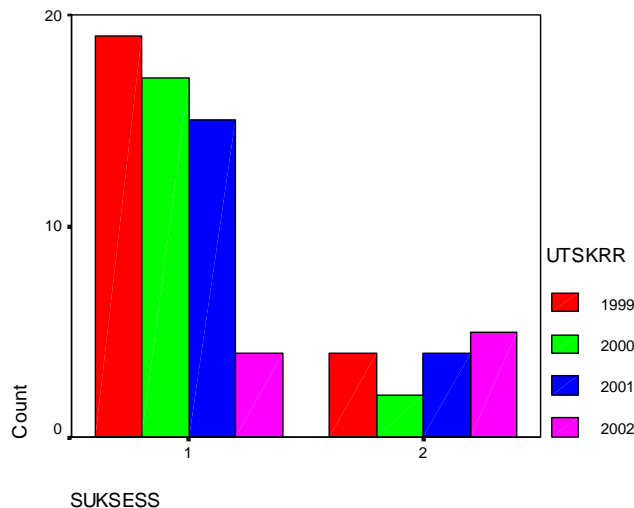
Det er en klar sammenheng mellom tilknytningens varighet og resultatet. Dett er den eneste sammenheng som er statistisk sett holdbar i materialet. Av de som er tilknyttet i mindre enn seks måneder er det kun en som er utskrevet med positivt resultat. Omvendt, *blant de som er tilknyttet i mer enn 12 måneder er det hele 90% som er utskrevet med positivt resultat.* I den grad denne sammenstillingen kan brukes som en indikator på ettervernets virkning, kan vi konkludere med at den har en klar positiv virkning når brukerne er tilknyttet over lengre tid.

År utskrevet og resultat.

Hvis vi ser på hvilke resultater som er oppnådd i forskjellige år kan vi få en viss indikasjon på i hvilken grad ettervernets positive virkning er kontinuerlig, eller om endringer i opplegg, brukerprofiler osv. kan spille inn over tid.

Tabellen og figuren nedenfor viser at mens det er et dalende antall brukere som utskrives uten positivt resultat, er det et stigende antall brukere som utskrives med positivt resultat. Det er særlig første halvdel av 2002 som skiller seg ut, med over halvparten av de som er utskrevet dette året er registrert med positivt resultat. Dette året skiller seg også ut som det året med færrest utskrevne brukere inntil juni. Sammenhengen mellom antall utskrevne brukere og andel med positivt resultat er så klar at den også må betraktes som viktig.

Noen andre sammenhenger.

Vi har tidligere funnet at alder har litt å si og kjønn har mye å si for resultatet. Det er viktig å prøve å si noe om hvorfor. De to institusjonelle variablene i datamaterialet kan ikke gi et uttømmende svar f.eks. på hvorfor kvinner opplever bedre resultater, men hvis de kan bidra til denne forklaringen vil de også styrke sin stilling som viktige variabler.

Alder og varighet.

Vi har tidligere funnet en svak og ganske uklar tendens til at de yngre brukerne opplever bedre resultater enn de eldre brukerne. Vi kan se at blant de yngste brukerne, de født etter 1974 er det ingen som har vært tilknyttet lenger enn seks måneder. Blant de eldste, de født før 1945, er det bare vel 15 % som har vært inne kortere enn seks måneder. Disse tallene er ikke sterke indikatorer fordi det bare er henholdsvis fire og seks brukere i disse alderssegmentene.

Sammenhengen mellom kjønn og tilknytningens varighet.

To av de sterkeste sammenhengene vi har funnet er mellom kjønn og resultat, og mellom varighet og resultat. Vi har vært inne på at en mulig forklaring kan være at kvinner er tilknyttet lenger enn menn.

Som vi kan se av tabellen nedenfor er det helt klart at kvinner er tilknyttet ettervernet mye lenger enn menn. Mens ca. 75 % av mennene er tilknyttet kortere enn seks måneder er det bare ca 25 % av kvinnene som er tilknyttet så kort. 60% av kvinnene er tilknyttet ettervernet i

mer enn 12 måneder. Dette er nok en viktig forklaring på at kvinner har fått bedre reultater en de mannlige brukerne.

5. Drøfting og konklusjoner.

5.1 Oppsummering av resultater.

De to datasettene som er redegjort for foran, har den fordel at de i stor grad kompenserer hverandre mht. forholdet mellom ”nærhet” og ”distanse”. Registreringsdataene som er gjennomgått i forrige kapittel gir et inntrykk av noen kjennetegn ved brukerne, hvordan Ettervernstilbudet er benyttet og hvilket ”resultat” en har fått i form av hvordan brukerens situasjon er tolket på det tidspunkt forholdet til ettervernet ble (formelt) avvirket. Intervjudataene utfyller dette bildet, gjennom omfattende intervjuer der brukernes og ansattes erfaringer og synspunkter kommer til uttrykk. Vi skal her oppsummere resultatene av de to tilnærmingene i en samlet fremstilling, knyttet til de fem spørsmålene vi stilte innledningsvis.

5.2 Ettervernets brukergrupper - hvem er de?

I evalueringen fra 1997 ble det pekt på at Ettervernets brukere fordelte seg i to grupper: den ene var forholdsvis unge mennesker med omfattende misbruk av tunge stoffer, uten særlig utdanning eller arbeidserfaring. Målet i forhold til denne gruppen var derved å få dem over i en eller annen form for opplæring. Den andre gruppen var voksne mennesker som i hovedsak hadde misbrukt alkohol og som hadde utviklet misbruket over tid i voksen alder. Disse hadde for en stor del yrkesutdanning eller –erfaring. Målene for de fleste i denne gruppen var å komme seg i arbeid. Felles for gruppene var at de hadde et svakt sosialt nettverk, at de levde på offentlig støtte, og hadde flere institusjonsopphold bak seg.

Dette bildet kan bekreftes og utfylles i vår evaluering. De til sammen vel 90 (tidligere og aktuelle) brukerne som er omfattet av denne evalueringen, har følgende kjennetegn: Alderssammensetningen i intervjuundersøkelsen er mellom 26 og 63 år, med gjennomsnittsalder på 38 år. I registreringsundersøkelsen er dette bildet av stor aldersspredning bekreftet. De eldste er født før 1946, de yngste etter 1974. I registreringsundersøkelsen er kjønnsfordelingen preget av stor overvekt av menn, ca. 70% , mens dette ikke er tilfellet for intervjuundersøkelsen, der fordelingen er ca. 50 – 50. Dette innebærer at kjønns sammensetning for brukerne har endret seg i løpet av de siste årene. Dette må ses i sammenheng med at tre av de fire som ble intervjuet i metadongruppen var kvinner. I intervjugruppen kan bildet av brukerne utfylles: ca. 60 % er ikke gift/samboende, mens 40 % er gift/samboende. Den samme fordelingen gjelder for forholdet mellom de som leier og de som eier bolig. Vel halvparten har fullført utdanning ut over grunnskolen. Brukerintervjuene bekrefter også 97-evalueringens inntrykk av at hovedinntektskilden er offentlig støtte - idet kun 2 av de 22 oppgir lønn som hovedinntektskilde, resten fordeler seg på sosialstønad, rehabiliteringspenger, attføring, overgangsstønad, uføretrygd og sykepenger. Brukerne har også mange opphold ved mange institusjoner bak seg når de kommer i kontakt med Ettervernet, og Ettervernet fungerer også som en tilbakevendingsarena for noen etter hvert institusjonsopphold..

Fartstiden i ettervernet, dvs. hvor lenge man har vært i kontrakt med ettervernet, varierer sterkt. Her får en også et mer nyansert bilde ved å se intervjudataene og registreringsdataene i sammenheng. Gjennomsnittstid i ettervernet er her lite informativt, idet det slående i registreringsdataene er fordelingene: mer enn 40% var i ettervernet mindre enn 3 måneder, mer enn 80% var i ettervernet mindre enn ni måneder. Kun 10% hadde mer enn 24 måneders fartstid. Dette bildet endrer seg når en ser på dagens brukergruppe ved hjelp av intervjudataene. Av disse fremgår det at nærmere 60 % hadde fartstid mer enn 12 måneder, og nærmere 40% mer enn 24 måneder. Dette indikerer at fartstiden har øket betraktelig i løpet av de siste årene. Dette bekreftes også av andre opplysninger som peker på at det nå er en veletablert gruppe med lang fartstid som utgjør kjernen – og setter standard for mye av det som skjer – blant brukergruppen.

5.3 Hvordan fungerer tiltaket?

De to datasettene gir grunnlag for å drøfte hvordan Ettervernet fungerer med utgangspunkt i to ulike logikker: en resultatevalueringslogikk og en formativ logikk. Dette må forklares: dataene fra registreringsundersøkelsen viser til at en har registrert et ”resultat” basert på hvorvidt en har avsluttet relasjonen med Ettervernet som ”rusfri” eller ikke, noe som gir grunnlag for en todeling i ”positivt” og ”ikke positivt” resultat for ettervernstiltaket. I mange sammenhenger vil slike resultatregistreringer være påkrevet, bl.a. fordi overordnede myndigheter og fagmiljøene kan være opptatt av ”om det nytter”, og hvilke egenskaper en kan gjenfinne for de brukerne som faktisk lykkes i å mestre sitt rusmisbruk (ved avslutningen av ettervernet). Samtidig er dette til en viss grad uttrykk for en administrativ logikk, som kan bidra til en overmåling av visse egenskaper, og en forenkling av komplekse sammenhenger.

Her vil intervjudataene kunne fange opp de subjektive opplevelser av hva som hjelper for å mestre hverdagen, blant annet ved å etablere evalueringsstandarder der de enkelte brukeres egne mål vil kunne komme til uttrykk. Vi skal se nærmere på dette:

Ut fra et ”resultatevalueringsperspektiv” kan en konstatere at registreringsdataene viser følgende bilde: 15 av 70 avsluttet sitt forhold til ettervernet med et ”positivt resultat”, dvs. at de defineres som rusfrie ved avslutningstidspunktet. Dersom en ser dette som et uttrykk for grad av vellykkethet, innebærer det at ca. 20% kan sies å oppnå dette i den tiden de har benyttet ettervernstiltaket. Uansett hvordan en forklarer dette resultatet (og vi skal drøfte dette under) er det etter vår oppfatning nødvendig å stille kritiske spørsmål ved effekten av ettervern – forstått på denne måten.

Hvem lykkes så: I følge registreringsdataene er det minst sannsynlighet for at de eldste brukerne vil avslutte med positivt resultat, mens det er en svak tendens til at de yngste vil ha større sannsynlighet enn eldre. Det er derimot en klar tendens til at kvinner lykkes bedre enn menn. Sammenhengen mellom fartstid i Ettervernet og resultat er på sin side entydig, jo kortere tid i ettervernet, jo større sannsynlighet for at en avslutter sin relasjon uten å lykkes. Omvendt er det slik at over 90% av de som er tilknyttet mer enn 12 måneder avslutter med et positivt resultat. Dette må ses i sammenheng med den store gruppen som ikke klarer å finne fotfeste i ettervernet, og som dropper ut etter kort tid.

En – etter vår oppfatning svært viktig – sammenheng, er forholdet mellom grad av vellykkethet og når avslutning av bruken av ettervernet fant sted. Det mest påfallende funnet om dette er at det skjer en økning i andelen som avslutter med positivt resultat de siste par

årene, og at dette er særlig fremtredende for inneværende år, der en (frem til juni) har opplevet at 15 personer har avsluttet, av disse 8 (55%) med positivt resultat! Intervjuene med de tilsatte indikerer at dette kan ha sammenheng med at en nå i større grad enn tidligere har utviklet faglige opplegg som er mer fasttømrede, og at den nåværende brukergruppen har virket særlig støttende på hverandre.

En nærmere studie av sammenhengene mellom ulike uavhengige variable og resultat viser at det fremstår følgende hovedkonklusjon: Størst sjanse for å lykkes vil en ha som ung kvinne med relativt langvarig tilknytning til ettervernet. Den motsatte konklusjonen er i og for seg triviell: Jo kortere tid man er i kontakt med ettervernet, jo større sjanse for at en avslutter med negativt resultat uansett andre bakgrunnsvariable.

De resultatene som er gjennomgått foran, reflekterer imidlertid et svært endimensjonalt syn på hva en ønsker å oppnå gjennom ettervernet, knyttet til rusfrihet som eneste målekriterium. Intervjudataene viser at brukerne selv har mer komplekse og flerdimensjonale mål for ettervernet. Dette dreier seg om flere forhold.

For det første er det tidsdimensjonen: De fleste brukere legger vekt på betydningen av her-og-nå situasjonen - det å være rusfri for en periode er i seg selv verdifullt, sprekker (som de fleste har opplevet) varer kortere og har vært mer kontrollerte, og en er blitt hentet inn igjen (både av ettervernet og av andre brukere, som hjelper hverandre når sprekker inntreffer). Dette er hva en må kalle realistiske mål mht. spørsmålet om rusfrihet.

Når det gjelder andre mål om skole/arbeid, ser vi at brukerne skiller lag i to grupper: den ene har lavere ambisjoner og lengre tidshorisonter når det gjelder å skaffe seg jobb/skolegang, mens en annen gruppe er mer offensive, har ofte arbeid/skoletilbud, og har større selvtilit mht. fremtidig sysselsetting. Denne todelingen synes å bekrefte 97-evalueringens skille mellom to grupper med ulik alder/ruserfaring, selv om det ikke er helt overlapp mellom de to typene undersøkelser.

Slik sett vil dette resultatet kunne danne grunnlag for en kritisk analytisk debatt om hvilke tiltak som hjelper i rusomsorgen. Det er to aspekter knyttet til dette resonnementet: det første dreier seg om mangelen på dokumentasjon i rusomsorgen generelt, det andre om tolkningen av validitet i de data som er innsamlet. Det første har sammenheng med tendensen til å hevde at "terapi" (hva en enn legger i det) tradisjonelt har vært utsatt for sterk kritikk mht. "resultater", blant annet i tradisjonen fra Eyseck i 1960-årene hevdet at i psykoterapeutiske metoder ikke kunne fremvise bedre resultater enn en kontrollgruppe som ikke hadde fått terapeutisk behandling i det hele tatt (Hubble, Duncan, Midler 2000). Dette synspunktet er siden forlatt, men kravet til "evidensbaserte" behandlingsformer er opprettholdt og forsterket.

5.4 Hvordan opplever brukerne at tiltaket er til nytte for dem i deres individuelle rehabilitering?

Med grunnlag i intervjuene kan en entydig slå fast at ettervernet oppleves som svært viktig i forhold til å mestre hverdagen. Dette har sammenheng med at ettervernet for mange brukere er en trygg base for å ta opp utfordringer i dagliglivet. Ettervernet fungerer for mange som utgangspunkt for å etablere et sosialt nettverk til erstatning for det som er gått tapt gjennom rusmisbruket. Det som går igjen og som de sier er viktig, er oftest:

- Å ha noen å snakke med, noen andre å forholde seg til
- Å ha noen å holde seg ”nykter” sammen med
- Å oppleve trygghet, trivsel og samhold sammen med noen
- Å få støtte, bli forstått, hente styrke fra gruppen
- Å bety noe for andre, bidra til helheten
- Å få brukt opp tida på en fornuftig måte
- Å være seg selv, finne tilbake til sitt egentlige jeg
- Å lære noe nytt som man kan bruke i sitt nye liv
- Å få håp, bli inspirert, få styrke
- Å utvikle nettverk, reparere familie- og slektsrelasjoner
- Å ha et sted å ”melde av”, rapportere til, bli korrigert av
- Å ha et fristed hvor andre forstår en
- Å få kontakthjelp i forhold til instanser, skole eller arbeid

De fleste tiltak på ettervernssiden fokuserer på sosiale aktiviteter, individuell utvikling og hjelp til daglig mestring. Det kan ikke være tvil om at dette er en riktig innfallspori i arbeidet med å heve livskvaliteten for brukerne. Utfordringen er snarere å sørge for at det faglige arbeidet i ettervernet er målrettet i samspillet med det grunnleggende behovet for ”et sted å være” i trygge og støttende omgivelser som brukerne legger så stor vekt på.

5.5 Hvilke tanker har brukerne om tiltakets sterke og svake sider slik det fungerer i dag?

Dette spørsmålet er belyst gjennom flere ulike innfallsvinkler. Brukerne og ansatte har i stor grad sammenfallende syn på mange forhold ved ettervernet. For de ansatte er det i tillegg en del overordnede administrative og politiske rammebetingelser som er i fokus. Et hovedpoeng er å beskytte ettervernsarbeidet i forhold til brukerne når det skjer endringer i overordnede organisasjons- og ledelsesformer. Brukerne deler målet om å beskytte ettervernet mot ”trusler utenfra”. Hovedinntrykket er at brukerne er opptatte av de positive sidene ved ettervernet før de – i ulik grad og med mange forbehold – nevner de ”svake sidene” brukerne ønsker å bedre:

- flere ressurser – først og fremst i form av en ny stilling – til ettervernet. Dette må ses i sammenheng med at brukerne (og de ansatte) mener at kapasiteten er i ferd med å sprenges.
- Strengere regime - noen av brukerne mener at det har skjedd en endring til et strengere regime og større grad av strukturering i arbeidsmåter og relasjoner til brukerne de siste årene, og at dette har vært av det gode. Enkelte mener at en ennå bør stille sterkere krav til brukerne – for eksempel i forhold til sprekker, men her er signalene fra brukerne noe tvetydige, idet det alltid understrekes at en må ta hensyn til den enkelte sak.
- Et spørsmål som er nevnt er inntaket – dvs. at en har for mange veier til inntak. Dette dreier seg særlig om at enkelte blir tatt inn uten å ha gått veien om institusjonsbehandling, men kommer direkte fra fengsel eller det brukerne selv mener er ”behandling light”/omsorgstilbud.
- En problemstilling er knyttet til relasjonen mellom metadonbrukerne og de øvrige brukerne. Flere av de ordinære brukerne er opptatt av at metadonprosjektet innebærer at ressurser og oppmerksomhet trekkes fra brukerne på ordinær kontrakt, og at det burde vært et klarere skille – også mht. lokaliteter – mellom metadonbrukerne og de andre. Det hevdes likevel at relasjonen mellom de to gruppene er i ferd med å bedres, og at skillet blir mindre viktig ettersom tida går.
- I tillegg nevnes en rekke forslag til mindre, men for brukerne kanskje viktige, endringer i ressursbruk og dagliglivets aktiviteter, slik disse er fremstilt foran i kapittel 3.

Litteraturliste.

- Avholdsfolkets
Landsråd: (2001) Håndbok for alkohol- og narkotikafeltet. Oslo
- Berg, John E.(1994) Ressursorientert (re)habilitering av rusmisbrukere. Oslo, Universitetsforlaget
- Brumoen, Hallgeir (2000) Bygging av mestringstillit. Gyldendal Akademiske ANS
- De Leon, George (2000) The Therapeutic Community. New York, Springer Publishing Company, Inc.
- Det Danske
Narkotikarådet: (1998) Hva er god etterbehandling? København.
- Furuholmen, Dag (1998) Fellesskapet som metode. Oslo, Cappelen
og Schanche
Andresen, Arne Akademisk Forlag
- Foss, Olav, (2000) Evaluering – samfunnsforskning i politikkers tjeneste. I
Foss og (Mønnesland (red.): Evaluering av offentlig
virksomhet. Metoder og vurderinger. NIBRs PLUSS-
SERIE 4-2000.
- Johnsen, John og
Nygaard, Elisabeth (1995) Effekter av behandling, Oslo
Rusmiddeldirektoratet/sosialdepartementet
- Sosial- (og helse-) departementet:
St.meld. nr. 26: 1971 Innstilling om ettervern for alkoholikere.
69: 1991/92 Tiltak for rusmiddelmissbrukere.
16: 1996/97 Narkotikapolitikken
- Handlingsplan I-0910-N: 1998 Kunnskap og brubygging
- Hubble, M.A, B. Duncan, S.Miller: The Heart and Soul og Change – What works in
Therapy. Am.Psych.Association, Washington DC 1999.

- Kvale, Steinar: (2001) Det kvalitative forskningsintervju, Oslo
AdNotam Gyldendal Forlag
- Lov om psykisk helsevern 1961
Lov om sosiale tjenester m.v. 1991
- Prochaska, -og
Di Clemente (1992) In Search of How People Change.
Am. Psychologist, Sept.1992, pg. 1102- 1114
- Silverman, David (2001): Interpreting Qualitative data. London, Sage Publications
- Stortingsprop. nr. 58: (1997/98) Handlingsplan for redusert bruk av
rusmiddel 1998 - 2000
- Vold Hansen, Gunnar(1998) Evaluering av prosjekt Ettervern i Fredrikstad
Fredrikstad. Høgskolen i Østfold
- Waal, Helge m.fl. (1999) Bruk av metadon i behandling av
opiatavhengighet. I Tidsskrift for Den Norske
Lægeforening nr. 2/1999:237-241

Vedlegg 1:

Intervjuguide til brukerundersøkelsen utvidet versjon med utdypninger og forskningsspørsmål.

Intervjuspørsmål gjelder hovedspørsmålet slik det er stilt til brukeren i intervjuet. Utdyping gjelder her de vanligste oppfølgingsspørsmål eller forklaringer som er gitt i intervjusituasjonene. Inndelingen i intervjuspørsmål og underliggende forskningsspørsmål gjelder operasjonaliseringen av det vi har ønsket å beskrive, se Kvale (2001).

Spm. 1.

Spm. 2.

Spm. 3 d

Intervjuspørsmål:

"Hva slags behandling har du gjennomgått?"

Utdypning:

"Hva har du opplevd som viktig behandling for deg som nykter i dag?"

Forskningsspørsmål:

- Hva slags behandlingsopplegg og –ideologier representerer brukerne?
- Hva slags tanke sett og metodikk kommer brukerne fra når de starter i ettervernet?
- Hvordan vurderer brukerne de ulike fullførte og avbrutte behandlingsopplegg de har deltatt i, som bidrag til den situasjonen de er i i dag?
- Hvordan opplever brukerne overgangen fra en bestemt metodikk/ideologi til å være deltaker i et fellesopplegg som skal romme alle?

Spm. 4 a-d

Intervjuspørsmål:

"I hvilken grad opplever du at du har nådd dine mål?"

Underpunkter:

"Rusmestring"

"Skole/arbeid"

"Tilgang på tjenester fra andre enn Ettervernet"

"I hvilken grad vil du si at endringene har sammenheng med deltakelsen i Ettervernet?"

Forskningsspørsmål:

- Refleksjoner over egen utvikling, hvor langt er du kommet i prosessen?
- Fungerer Ettervernet som døråpner?
- Hvordan påvirker det å være i Ettervernet din rehabilitering?

- Hvordan har det å delta i Ettervernet bidratt generelt for din rehabilitering og spesifikt i.f.t. målsetningene over?

Spm. 4 e-h

Intervjuspørsmål:

"Hvordan opplever du at deltakelsen i Ettervernet har påvirket deg?"

Underpunkter:

"Sosialt"

"Dagliglivet"

"Selvtillit"

"Annet"

Forskningsspørsmål

- Blir brukerne mer eller alt. mindre sosiale av å delta i Ettervernet?
- Er de sammen med andre mennesker på andre måter enn før, andre typer samspill?
- Opplevs det annerledes å være sammen med andre mennesker?
- Gjør de andre aktiviteter/gjøremål sammen med folk enn før?
- Påvirkes strukturen i hverdagen?
- Påvirkes tidsbruken i hverdagen?
- Påvirkes andre av dagliglivets gjøremål?
- Har brukerne fått et annet syn på seg selv?
- Vurderer de seg annerledes i forholdet til andre mennesker?

Spm. 5 a

Intervjuspørsmål:

"Har du mål som du foreløpig ikke har nådd, på områder hvor Ettervernet kan være til nytte?"

Utdypning:

"Planlegger du å bruke Ettervernet til ting du skal gjennomføre framover?"

Forskningsspørsmål:

- Refleksjoner over ønsker, målsetninger og planer framover
- Hva tenker brukerne at Ettervernet kan bidra med?
- Tenker brukerne strategisk framover m.h.t. hvordan de kan nyttiggjøre seg Ettervernets tjenester og kompetanse?
- Har brukerne klare forestillinger om hva Ettervernet kan gjøre for eller sammen med dem?
- Ønsker de og planlegger de Ettervernet som framtidig samarbeidspartner?
- Vurderer eller sammenlikner brukerne de ulike hjelpeinstansene, hvem som er mest hensiktsmessig hjelpeinstans for å nå egne mål?
- Tenker brukerne på Ettervernet i forbindelse med direkte veiledning i enkeltsaker, uformell døråpner for hjelp fra andre eller som formell henviser til andre instanser?

Spm. 5 b

Intervjuspørsmål:

"Hvis du var leder for Ettervernet, hva ville du gjort annerledes eller i tillegg?"

Utdypning:

"Tenk deg eventuelt justeringer av rammebetingelsene"

"Tenk deg eventuelt justeringer av ressursene"

"Tenk deg eventuelt justeringer av målgruppene"

Forskningsspørsmål:

- Tanker om prioritering av ressursene?
- Ønsker de mer av noe eller mindre av noe?
- Savner de noe?
- Opplever de elementer som kolliderer med hverandre?
- Hva trekker de fram som viktige aspekter, deltiltak eller prinsipper å ivareta framover?
- Har de tanker eller synspunkter på foreslåtte planer?
(Jeg har ikke informert om noe, men spunnet videre dersom de har hørt om forslag)
- Har de konkrete forslag til forbedringer, for eksempel i form av andre virkemidler eller andre aktiviteter?
- Har de konkrete forslag til forbedringer når det gjelder virkemidler og rutiner og oppfølging av disse slik det fungerer i dag?
- Brukernes oppfatninger om strategier for å videreutvikle og ivareta på samme tid?